

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

Iső füzet.

1874.

Január.

I.

Tanítás és tanulás egyetemi színvonalon.

Már a címfelirat első szavánál talán fenakadnak. Tanítás, erről lehet szó a népiskolában, lehet a középtanodában, de nem lehet az egyetemeken. Az egyetemi tanár nem tanít, hanem előad. Azt mondják: az egyetemi tanár felszáll a tan-székre, mint a zengő madár az ágra, elénekli a magáét, anélkül hogy arra gondolna, hallgatják, kik hallgatják, van-e siker, van-e eredmény, aztán tova repül. A dolog nem így áll, ily módon csak egy tudós társasági felolvasó tesz és tehet. Ő felolvassa a magáét, ügyelve nem a hallgatókra, hanem a tudományra, egészen jogosan.

De az akadémiai vagy egyetemi tanár nem így van, neki a tudományn kívül s épen ennek érdekében, hallgatói műveltség fokát, erejét, képességét, előadásainál figyelnie kell, csak így lesz, így lehet ő tanár, így éri el feladatát, mely abban áll: „hogy a tanulók az egyetemi előadások hatása és vezetése

alatt valamely tudomány elemeibe annyira behatoltak, hogy annak szelleme elkezd bennök hatni, hogy kezdenek e tudomány szellemében és irányában gondolkodni.“ Kuno Fischer: Über das akademische Studium u. seine Aufgabe etc. 1868.

Ez éppen a földolog. De itt a tanszéki elszigeteltség elesik. Ugyantekintsünk csak arra az ó görög korszakra, mely tudomány művészet körében annyi remeket, utánzásra méltókat mutat.

Sokrates a legnagyobb vonásu görög bölcész soha folytonos előadásokat nem tartott, kérdés és feleletekben, vitázva ment társalkodása, melytől az előadási jellem nagyon távol volt. Így volt a Sokrates körében Plato nyolc évig, a Platoéban Aristoteles vagy tizenhét évig. Már ezek aztán jókora egyetemi cursusok, bizonyítvány, értem iskolai bizonyítvány nélkül, maguk állítván ezt ki maguknak, minden csalás nélkül, ezredekre szóló munkáikban.

Tehát a gyakori, közvetlen érintkezés tanár és hallgató között, ez a kívánatos. Még pedig ennek nem csak a facultások melletti képezdéekben, hol az elméletnek a gyakorlat számára való lecsapolásáról van szó, hanem éppen maga a legmagasb elmélet a bölcészet körében is jogosult helye van. Hogy és mikép, ez éppen a tanár belátásától tanári képességétől függ. Mert felolvasni elbeszélni lehet, de a hallgatókkal tudományos társalgásba s vitába ereszkedni, ezt vezetni tudni, ebben áll a tanár főereje. Nem szükség mondanom, hogy itt nem iskolai felmondatásról, gyermekes lecke kérdésről, hanem valami olyan vivásról van szó szellemileg, mint a milyen testileg folyik a vívómester és tanítványa közt, oly szellemi vivásról, melynél a tanár nem csak azt látja ki, hogy a tanuló mit tud most, hanem azt is, mit képe s tudni.

No de az ilyféle eljárás nem nyomna-e a híresztelt egyetemi tanszabadságra valami elriasztó illiberalis jellemet? A mondottak után alig szükség indokolnom, hogy nem. A mód melyen az akadémiai s egyetemi tanár hallgatóival beszédbe ereszkedik, ez a döntő, ez a jellemző, mely az egyetemi érintkezést az alsóbb foku iskolai kikérdésektől megkülönbözteti. Az

akadémiai, az egyetemi hallgató épen, egyenesen az ő tudományos érdekéből, semmikép nem „ne nyulj hozzá virág” sőt oly virág mely épen az olykori okos, illő hozzá nyulás által lenne valóban díszesen nyiló, és dusan gyümölcsöző virággá. A kérdezés, az a vizsga féle nem lehet a tanulóra nézve iskolai életében lealázó, midőn az, az iskolai élet után is, arra az ügyvédre, orvosra, papra stb. elkövetkezik.

Az a tanszabadság az egyetemi vagy akadémiai tanulóra nem olyan kénye-kedve szerint való csapongás; „tanuló épen az, a ki tanul” mint Fichte mondá. A szabadság már a magyar szellem felfogása s kifejezése szerint, nem korlátlan, hanem bizonyos kiszabott, kimért körben való mozoghatóság. E kérdés: mi az egyetemi, vagy akadémiai szabadság, összeesik ezzel: „mik a föltételek, melyek alatt lehető tudományosan megérhedni, melyek alatt a tanulmányozó ifjak kezdenek tudományos férfiakká lenni . . .?” Minden szabadság abban áll, hogy élet elemünk ne csonkittassék, ne korlátoztassék, a fejlődés kívülről ne háboríttassék. Így mondhatja Göthe Tassójával: „Frei will ich sein im Denken und im Dichten, im Handeln schränkt genug die Welt mich ein.”

„A meddig e háborítások terjednek, s célszerű intézkedések által eltávolíthatók: addig terjed a tanulóélet felszabadtatása, addig terjednek a tanszabadság határai s tovább nem!” Kuno Fischer id. m.

Kivánatos volna a tanszabadságról, egyetemi tanulmányozásról egyetemeken, akademiákon időnként felolvasásokat tartani. Ez utóbbiak a tudományok encyclopaedicus átnézetét adnák, melyekből előadásokat tartanak s a szálakat mutatnák ki, melyek a tagokat szerves egésszé fűzik.

A tanártól a tanítás és tanulás sikerére nézve nagyon sok függ. Szükség, hogy a téren, melyen mozog, uralkodjék. Hogy ez így legyen, szükség, hogy az anyagi, iparmunka téren uralkodó munkafelosztás itt még nagyobb mérvben uralkodjék. Egy kiváló tudomány, mint tantárgy elég. Mert a tanárnak nem csak azon tudomány multját, fejlődését, hanem a

vele rokon tudományokat is ismernie kell, csak így mozoghat mint hódító a hallgatókkal szemben s irodalmilag is sikerrel.

Hogy ez lehető legyen, szükség, hogy a tanszabadság föltételei a tanár felé szólólag is teljesítve legyenek. Hogy a tanár egész lényét igénylő szellemi működésében semmiféle gond, külső hiány, szükség által ne háboríttassék. Tehát számára oly anyagi helyzet legyen biztosítva, mely a jelen és jövő gondjaitól fölmenti s magát egészen hivatásának szentelheti. Itt fordul meg minden. Igényeket formálni egyetemi, akadémiai munkásokkal szemben, a nélkül hogy ezen igényeknek megfelelő kötelezettségek teljesíttetnének: ez a megteremtett nagy ügynek szándékosan készített éhen halása.

Tanulás az egyetemi, akadémiai színvonalon nem lehet más, mint tanulmányozás. Tehát korántsem kiadott iveknek, vagy kézikönyveknek úgy az év végén gyors bevágása, hanem ezek alapján, ezek segélyével folyton tova mozgás, kutatás az a mi kívánatos. A tanulás szellemi táplálkozás. Már mint a testi táplálkozást nem lehet úgy abban hagyni, hogy a mit hónapokon elmulasztottunk, majd kipótoljuk egy pár hét alatt, mert éhenhalás következik be: épen így van a tanulással, a szellemi táplálkozással. Jó volna, ha írott ivek kiadása végkép elmaradna, ezek gépi másolása tömérdek idejébe kerül a tanulónak. Ha nincs kézikönyv, jegyezzen az előadáson, még pedig nem gyors írással, hanem gyors elmemozgással. A gépi gyors író, az észlelés, figyelés utáni rövid feljegyzőhöz úgy van, mint a fényképész a festő művészhez.

Az előadások alapján tovamozgás a fődolog, a mint említém. De hogy ez történjék, célszerű intézkedésekre van szükség. Az egyetemek, akademiák könyvtárai mellett dolgozó szobákat kell állítani, az illető tanárok utmutatása, vezérlete alatt itt dolgozzanak a tanulók. Kijegyzések, általan írásbeli dolgozatok kiváló figyelemre méltók.

Mind az efféle dolgozásokhoz azonban újabb nyelvek tudása szükséges. S az épen a nagy baj, hogy a középtanodákban ott hemzseg a sok nyelv, s a tanuló egyet sem hoz ki belőlök. Ez mind megjárhatná, há a magyar nyelv oly keletű,

tudomány, s irodalomban oly terjedelmű volna, mint a német, angol stb., de fájdalom éppen nem így van. Általán a gymnasiumok másképp rendezéséről, célszerűbb alakításáról az akad. egyetemi működés sikerét tekintve, nagyon sok függ.

Még több, maguknak a hazai főiskoláknak a tudomány mai igényeinek megfelelő berendezéséről. Ha ez nem történik, azon ugy nevezett főiskolák a gymn. színvonalon alól süllyednek s mint ilyeneknek nincsen létjoguk.

A jelen int, a jövő fenyeget, sorakozás, tömörülés a megindult nagy létküzdelemben; másképp e maroknyi magyarság, mely a tulajdonképi Magyarországon sem üti meg a lakosság számának felét, mint nemzet menthetlenül eltiportatik.

Bihari Imre.

II.

A független morálról.*)

Kedves Társaság! Ifju barátim! Midőn a nagy apostol Pál harmadik térítő utja vége felé öt napi tengeri utazás után Kis Ázsia partjain kikötött s Tróászban időzék, a lámpákkal világított emeletes csarnokban esti Isten-tiszteleten éjfélig predikált: egy ifju, Eutichus, az idő késő volta miatt elálmosodván a földre zuhant, a gyülekezet megrendülve oda rohant s holtnak találta az ifjat. Akkor Pál aláméne, ráborult az alélt ifjura, átkarolta, a gyülekezetet pedig azzal nyugtatta meg „ne háborogjatok, mert lelke benne van“ (Csel. 20, 10.) A hajnal felé oszló gyülekezet az elébe elevenen hozott ifjun „örvendezék szertelenül.“

A protestáns egyház, gyülekezet és véneinek szive ma is háborog és megrendül, ha ifjai aléltak vagy dermedtek; viszont szertelen örvendez, ha érzi és szemléli, hogy lélek van bennök. E társulat ifjakkból, Isten ígéje tanulásával foglalkozó

*) Beszéd, melylyel a debreceni Kollegiomban a Hittanszaki Önképző Társulat V-dik évi pályafutása megnyittatott 1873. október 28.

ifjakkból áll, abban léleknek, buzgóság, vallásosság lelkének kell lenni, e nélkül oly koporsóhoz lesz hasonló, melyben a jövőendő fekszik eltemetve. A mélyebb érzésű és magasabb gondolkodású ifjak, kik ide gyülekeztek, a vallás lelkét nem csak magokban fogják az együtt hatás következtében nagyobb lángolásra fokozni, de másokban is gyulasztani fognak példáikkal. Azért hát ne csüggedjenek, a Szent Lélek erősítse nemes törekvéseiket! Minél több ellenség támadja meg az édes hazát, annál inkább kell a hű és öntudatos fiaknak tömegesülni a védelemre: minél zordabb s keményebb a támadás az anya szentegyház, s a dicső protestáns tanok és elvek ellen, annál elszántabban és kitartóbban kell égni a szent tűznek a keblekben. A mythologiai kor eget ostromló gigászai új szín és kiadásban nem hitrege alakok többé, megdöbbenítő rajzát adja a menny ostromlásának legujabban a derék ref. lelkész Pressenssé Páris egyik államtól szabad egyház templomában az év márciusában „az egyházi egység“ felett tartott 3-dik beszédében, ekképen. „A napok melyekben élünk, talán még komorabbak, mint a római hanyatlás korabeliek valának. Mintha valami fagyos lehelet fuvalna nemzedékünkön át. Soha sem állott ki a keresztyén ellenesség (antichristianismus) fenyegetőbb, ügyesb és szenvedélyesebb módon. Mig vannak emberek, kiket a babona fordít el az igaz istentől, vannak mások, felkiáltók: nincs többé Isten! Szent Pál mondá egykor a korabeli pogányokról, hogy Isten és remény nélküliek. Ezt majdnem utána mondhatjuk a jelen nemzedék nem csekély részéről. Ez igen szomorú mai napság, szomorubb mint akkor, mert ha Szent Pál kortársai Isten nélkül valának, onnan vala mert csak az olympusi isteneket ismerték; ha remény nélkül valának, onnan van, mert nem szemlélték a betlehemi hajnal felragyogását. Még leverőbb mai nap, hogy a keresztyénység 18 százada után új pogányságot látunk nőni és fejlődni szemeink előtt. Újabban is egy nagy német író, ki a hitetlenség hadjárata élén 30 év óta áll, ki annak szolgálatára ajánlta ragyogó tehetségét s roppant tudományát, hiedelmeink halál harangját csendíté meg egy könyvében, ebben Strauss tu-

dor felkiálta „vége, nincs többé vallás, nincs többé kereszténység, az ég üres, nincs többé Isten a lelkiismeretnek, nincs más csak a nagy Cybele, a természet, az örök természet, minden többi elpárolgott.“ — (Revue Chrétienne. 1873. Nr. 6. p. 340.)

A tagadás daemonia ellenében számtalan nemes kebel, hő szózat, vallásos jellem, lelkész és írók táborából kél fel. Csatlakozzunk ezen ujkori hitvédekhez, apologetákhoz, a mit ők védenek lelkők verejtékeivel is, azaz emberiség igazi szent kincse, az evangyliom. A fiatalságnak kell első sorban lelkésülni a szent eszmék és szent tanok iránt, az ifjak lelkének szárnyai, Plato szerint is, „az igazság és szépség fényállományaival táplálkoznak, ezt egyedül ők olvaszthatják magukba.“ — Mélius korától kezdve 3 száz éven át nőtt e város kebelében tanodában vallásos ifjuság, keltek ki soraiból az egyháznak is oszlop férfiak, — s az egyház, hála a jó Istennek! túl élte épen a legnehezebb idöket is. Így fogja most is túlélni, ha a sóból só, a lámpából a saraptai olaj, a szivből a hit, a lélekből a krisztusi szellem el nem vész. Kollegiumunk új fényben kelö palotája hassa meg és érintse meg fogékony tehetségeiket s arra intse, hogy a tudomány és hit élete fényeskedjék a falakon belül is. Ha az égi, a mennyei, az isteni iránti tehetség, készség és lélek kitalálna halni e falak közül, méltán állana meg lélekben a Jézus e kövek előtt, s meglátván, méltán sirna azon, mint egykoron Jeruzsálem kövei felett.

Félre a komor képekkel! A tanodai reform rég várt, rég készítgetett terve valósulásakor, az új kor küszöbén nem fogja elfelejteni a mai és legközelebbi theologus ifjuság, legalább arra ezután több reménynyel számíthatunk, hogy oly eledelért is munkáljon, mely el nem vész, hanem megmarad az örök életre.

* *

Ujabb idöben a moral és vallásközti viszony újra kérdések közé emeltetett, s az ugynevezett független moral tetszetös és csillogó jelmezben akar trónra lépni, a vallásokat,

magát a ker. vallást is, feleslegessé tenni. A hitetlenség, közönyösség, anyagelvűség légárjai fujdogálván több pontokon, tagadni nem lehet, hogy kedvező időben veszi kezdetét a nagy elvforradalom, mely célul tűzte: elválasztani, sőt szakítani embert az Istentől, földet az égtől, moralt a vallástól, s miután az eszmék e forradalmában a ker. egyház és vallás is kiválólag fenyegettetik, innen van, hogy ez alkalommal beszédem tárgyaul épen a független moralt választám, óhajtván önök előtt elmondani nézeteimet, a független morál mivoltáról, valláshozzi viszonyáról, a ker. moral új elemeiről s a történeti bizonyítékokról.

I. A független morál mivoltáról. A független morálnak 1865. óta külön közlönye van, egy lap, címe „La morale independante.“ Egyik szerkesztője Massol a vallást az emberiség fejlődésében alsóbb foku tüneménynek tekinti, attól a morált telyesen elakarja szakítani, mert a morál legkisebb vallási elem nélkül is végleg és határozottan megalapítható, Istennek abban helye nincs; mindenik vallás csak beteges és bágyadó kápránd, mely ide s tova elfog tűnni a földről. Ez új tan atyjául a közlöny Proudhont, a hires socialistát tartja.

Proudhon csakugyan ellenzi, hogy Istennek, mely csak eszköz, valódi léttel nem bíró, a tudományban és erkölcsiségben hely adassék. Valamint a természettudományokban, ő szerint, azért s azóta tétetett meglepő haladás, mióta az Isten fogalma abból félretétetett: hasonló haladás várható a morálban is ugyanazon okon. Proudhon biztos és változatlan alapot keresvén a morálnak, azt nem az emberen kívül Istenbe, de az emberbe, az emberi lelkiismeretbe helyzi. „A jog elve az egyénben van, egyénben maradó. Az egyén jogát saját méltósága határozza, — mondja ő. — Az embernek, a ki önmagában tiszteltté tenni akarja e méltóságot, kell akarnia, hogy az másnál is tiszteltessék, ez az igazság (justice). — Ha ellenben a jog eszméje Istenben volna, önkény uralkodnék, már pedig minden önkény: erőszak, elnyomás és erkölestelenség. Ha a vallásos eszme bevétetik a morálba, beszennyezi azt, a

társadalom annak befolyása alatt élő rothadásra van kárthatva, mint a görvélyes gyermek.“ — *)

Az új iskola tehát a morált oly változhatlan, örök törvénynek tekinti, melynek alapja az emberi méltóság; ez pedig oly nyilvános, egyetemes tény, melyet minden ember érez ösztönszerűleg. A morál az emberi méltóságon alapul, csak magától függ (autonom), így souveraine, általa éri el az emberiség az egységet, melyet semmi féle vallás és bölcsészet nem adhat meg. — A jog egyéni érzetéből foly a kötelesség, ez pedig nem egyéb, mint más egyénben elismert jog.***) A társadalmi morált jól meg kell különböztetni a független moráltól, amaz független a vallásoktól, csak is a társadalom és egyén jóléte és érdeke levén főcélja: a polgárnak véleményi és lelkiismereti szabadságot követel, a társadalomra nem veszélyes jogok összegeért küzd; jelszava: szabad állam, szabad egyház, egyenlő létjog mindennek. — E társadalmi morált a legmiveltebb ker. nemzetek, épen protosztáns államok vallják, védik, terjesztik, legtetyesebben Észak-Amerika szabad államai valószínűsítették. Ezt az igazi keresztyén a legbuzgóbban elismeri és védi. Mind ez csak a külsőre terül, a modern állam a tettek belrugóját nem bírálhatja, nem ítélteti. Míg az egyetemes moral ez ágára, annak védelmére szorítkozik, találkozik a vallásos keblek vágyaival, — de ha az egész emberre, a belsőre is, minden érzetére és lélettényeire egyetemes szabályt akar erőszakolni: a conformitas és uniformitas igáját kovácsolván, túl lép hatáskörén s a vallás sziklájába ütközik.

II. A morál és vallás közti függő viszony.
Az új morál alaptételét, hogy feltétlen, autonom a morál, a régi görög világban Aristoteles vallotta, e tétel tehát nem új,

*) Lásd Proudhon ily című munkáját: „De la justice dans la révolution et dans l'Église“, mely valódi codexe, leltára az új morálnak.

**) Lásd bővebben a független morál tételeit Bersier Jenő párisi ref. lelkész felolvasásaiból, melyeket Genfben a Kálvin Csarnokban tartott 1869-dik évben a „független morál“-ról. Első felolvasása megjelent „Revue Chretienne“ Nr. 4. 1869. év. a 215 – 237 lapokon. Ezt használtam értekezésem egyik alapjául.

csak megújított; így tesz a modern világ sok dologgal, új és világra szóló elveket, tételeket hirdet, melyek gyönyörűen hangzanak, mert az evangéliom szelleméből folyók, csak hogy a kutfő ignoraltatik és számításra kívül hagyatik. — Aristoteles megkülönböztette a morált a vallástól, gyökereit nem a vallásba, de az ember eszébe helyezte. Ellenben Platónál a morál nem pusztán ész, tehát emberi jellegű, mivel az élet isteni ideák szerint szabályozandó; Aristoteles tagadván az ideák valóságát, életünk szabályzóául saját eszünket jelölte. Göröghon Aristoteles nézetének hódolván, elszakította a morált a vallástól, s a régi világ bukásának oka ebben keresendő, morált ismert vallás nélkül. Ismétlődött e tény a középkorban a scholasticismusban, mely Aristoteles után menve, eljutott a vallástalan morálra, a szeretetet megölte hit által, mert a rajongó hit auto-dafében culminált, máglyát állított s felebarátját elégeté.

A morál függetlenítése ellenkezik az emberi természettel. Coleridge szép tétele szerint „a lelkiismeret Istentől van, s így annak szabadsága is.“ Bunsen szerint „a vallás a lelkiismerethez, a lelkiismeret pedig Istenhez tartozik.“ A magas célt tehát, hogy „Istenhez eljussunk a kötelesség útján“ úgy érhetjük el, ha lelkiismeretünk öszhangban van Isten kívánalmaival. Constant Benő mondja: „A vallásos érzelem természeténél fogva halhatlan, szűkebb térre szorulhat, de el nem enyészhetik“, — kérjük: ily halhatlan tényező, minő a vallásos érzelem, mely az ember kiegészítő része belmivoltilag, elválasztható-e helyesen a moráltól, mely szinte kiegészítő részünk? Mindkettő az emberi természetben rejlik, mindkettő ég szülötte és ajándéka, két örök testvér, öszhangjoktól függ boldogságunk. E kettő által tökéleyesülhet az egyén és család, ezek által a társadalom.

Luthardt Ernő tanár Lipcsében 1872-dik év telén a „keresztyénség moráljáról“*) tartott felolvasása egyikében így

*) „Vorträge über die Moral des Christenthums“ lefordított franciára és angolra is azonnal.

jellemzi a morál és vallás viszonyát: „Mindnyájan megkülönböztetjük az Isten ismeretét a lelkiismerettől, de azért tudjuk, hogy mindkettő szorosan összetartozik. Elválasztani a morált a vallástól annyi, mint széttépni az ember egységét. Mivé lenne a vallás, melynek erkölcsi fontossága hiányzanék? S mivé lenne a morál, ha az örökké való világban nem gyökerезnék? Ha Isten megszűnnék az erkölcsiség legfőbb ítélőszéke lenni, nem lenne többé ki előtt hajlani meg az embereknek. Itt végződne a jogosság minden eszméje. Ha nincs semmi feltétlen, az emberi igazságosság alapja meg van semmisítve, mert minden emberi dolog az igazságon nyugszik, az igazság eszméje pedig Istenben van.“

Hogy hová vezet a morál keresztyénség nélkül, az autonóm emberi ész világnézlete mily „ékesség nélküli pusztába“ ~~téved,~~ az emberi természet mennyire elkietlenül s a tettek rugójától az életkedvtől és derű érzettől (serenitas) mennyire megfosztatnak még a mivelt körök is, meglátható legujabban Hartmann Ede példájából. Az új kor ez egyik budhistája „A nem öntudatosnak bölcsészete“ (Philosophie des Unbewussten“ Berlin. 3-te Aufl. 1871.) című vizsgálódásaiban a „legfőbb jót“ pedig a morál is erre törekszik, következőkép fogalmazza, mint bölcsészetének végeredményét: „A mindenség elenyészend nyom nélkül, a végetlen visszanyomatik önmaga ellenére a semmiségbe, a legfőbb jó eléretik, mely áll a nemlétben, a nem-szenvedésben.“ Ellenben — mond Secrétan Károly — „a vallás s épen a ker. vallás foglalatára szerént a legfőbb vég épen nem a megsemmisülés, de az abszolút élet; a baj és szenvedésnek kell megsemmisülni.“

Az emberi természet követeli, hogy a morál és vallás egyesíttessék, az igazi morál tartalmazván az éltető morál elvét. „A morál és vallás — mondja Luthardt — két erő, melyeknek egyszerre kell az életre hatni.“ Az is igaz továbbá: „A lelkiismeret rendeli a jót, elítéli a rosszat, de nem menthet meg bennünket a bűnnek és saját erkölcsi szomorunknak hatalmától. Elhibunk teszi a morál eszményét, de nem adja meg az erőt valósíthatni azt, nem értheti el velünk létünk magas

célját, egy nyommaradványa az teremtetésünknek, de nem eszköze a váltságnak“ valóban megható rajza a lelkiismeretnek ez! Szóljatok ti ifju bűnösök! Szóljatok magatokról megfélekezett felsőbb és alsóbb ranguak, szóljatok ti bűnbánat könyveit hullatók: nem tudtátok-e előre, hogy nem jó a mit tesztek, hogy nem tisztán állott előttetek az elkövetendő sötét tett emberi méltóság alattisége, Istenképhez nem illősége? de nem volt erő ellenállni a szenvedélynek . . . s most, a tett után, javulás reményének zöldágaért nem a vallás oltárához, Isten erőt adó kegyelméhez kell-e fordulnotok? A vallás tanítja az emberi ajkakát arra: „imádkozzatok, hogy kísértetbe ne essetek“; a vallás isteni alapítója hangoztatja: „Kelj fel és többé ne vétkezzél“; a vallás biztat bennünket ujja születés erejével és áldásával.

„A törvények csak büntetni tudnak — mondja helyesen Levêque Károly, a francia tud. akadémia tagja és egyetemi tanár Párisban*) — de nem jutalmazni. Vajjon a lelkiismeret elég-e mindig az igaz embert fentartani a diadalmaskodó igaztalanság-, a világ csalárd ítéletei-, a félreismert és megvetett erény keserű csüggedései ellen? — — Ki ad nekem bátorságot élni, midőn az élet elveszté minden báját?“ A bátorító elemet, sőt a vigaszt az evangéliom adja, s nincs joga semmi teremtménynek, tehát a független morál hirnökeinek sem, viszszalökni azon szelid mentő kezét, melyet a vallás nyújtat felénk, s balzsam adójától elzárni a tört és sajgó szívet. Az emberi természet követeli ezt.

Az újabb hírek szerint a dahomeyi király Áfrikában elhalván, sirján 24 hölgyet áldoztak fel. Vajjon ezt is az emberi méltóság, „a szent emberiség felsége“ követelte-e? Áfrikában a Niger folyam vidékén Onicsában a király 1872. márciusban elhalt, temetéséhez 21 nap készültek; a gyászszertartások egyikeül tüzetett, hogy siráldozatul a fenálló szokás szerint 60 ember végeztessék ki. Az ottani keresztyén térítők mindent elkövettek meggátolni e borzasztó eljárást, utójára is a trón-

*) „Harmonies providentielles“ Paris, 1873. művében.

örökös kérésöknek annyiban engedett, hogy hétre szállítá le a feláldozandók számát, de a hetet már a kérelem dacára is feláldoztatta. A pusztán emberi észre támaszkodó, az igaz istent mellőző autonom morál, — vagy minden embert Isten fiának, Isten képe hordozójának és testvérnek tekintő evangyéliomi morál, mely itt 53 ember életét menté meg, tisztelte-e jobban az emberi jogot és méltóságot embertársában?

A nagy bölcsész Kant a morál autonomiáját vitatá és állítá fel, igaz, de végleg nem szakítá el azt a vallástól, célzata az volt, hogy a moral útján, ez által jusson a vallásra, és szükségesnek tartotta, követelte az erkölcsi igazság megvalósítására egy mindenható erkölcs bíró, tehát Isten lételet és a személyes halhatlanság hitét, a jövő élet szükséges kiegészítője és javítója lévén az isteninek. Az új morál mit sem akar tudni Istenről és a jövő életről, a vallásnak az akaratra való hatásáról, — pedig ezeknélkül a vallás szentesítése hiányzik.

A morál szentesítését Proudhonék (mint Bersier kifejti és cáfolja) a lelkiismeret adta örömben és fájdalomban helyezik, minden más szentesítés p. o. jövő élet hite, szerintök erkölcstelen volna, érdekhez köttetvén azáltal a morál. Erre azt felelhetni. „Ha a jövő életbeli büntetés erkölcstelen, miért nem volna az a mardosás jelen fájdalom? hisz ez is érdekhez köti a morált. Ha a jelen életbeli büntetés igazságos, miért nem az a jövő életbeli? Ha a szentesítés helyes az egyik esetben, helyesnek kell lenni annak mindég, ha rossz a jövő életbeli, rossz az ide alatti is.“ De meg tapasztalat szerint a bűn és kihágás szokott eredménye épen a lelkiismeret megkeményedése, elfásulása: minél többet teszi valaki a rosszat, annál inkább veszt a lelkiismeret finomságából, élességéből, az ember mindent megszokik. Így hát az állana, hogy minél vétkeesebb valaki, a szentesítés annál hatálytalanabb, — tehát a mardosás kikerülésére legkiválóbb eszközül a minél több vétkezés látszanék.

Nagyon tévesnek tartható azon okoskodás, hogy „a morál a földre terjeszkedik csupán, a vallás pedig a más világra“, vagy is „a vallás a tul világon jár, a morál pedig itt e földön“,

— e téves felfogáson sarkallik a független morál tulságban járása. Schwarcz Károly (góthai lelkész) „a felületes, öntelt, felvilágosult morálról,“ mely e század eleje táján is oly nagy zajjal hiuskodott, — lényegesen megkülönbözteti a vallásban gyökerező komolyabb erkölcsi életet, s a vallást nem szorítja csak a tulvilágra. „Az oly szabadságharc — mondja ő — melyben az ember mindent kockára tesz, egész véges valóját örömmel veti a halálba, ez: vallás. Ezen örömmel rohanás a halálba, ezen bizonyosság a győzelem fölül a legmélyebb gyálázat és megaláztatás idejében, ez: hit. A lelkesedés ezen tüzeiben megolvad és tova száll minden földi“ (Kovács Albert: Schwarcz Adalékok a theol. legujabb történetéhez. Pest, 1872 14. l.) A földiség és önzés ezen magasztos eltüntetését, aettek felkentségét, bizonyára az Istenben bizó morál eszközli. „A vallás lényege szerint önmegtagadó, feláldozó, önzéstől tisztító gyakorlat“ levén (Schwarz), nagyon is belevág a földi életbe nagyon is a földön jár. Olyszerű a vallás, hogy képet használják, mint a melegítő, világító termékenyítő napsugár, melynek forrása az égen van, de jótékonyan fölkeresi és áthatja a földi tárgyakat. Az égből eredő öserő, a vallás, edző erélyt ad a cselekedetek szülőjének az akaratnak, s így ugyanazon tárgyra hat, melyen a lelkiismeret gyakorolja uralmát, csak hogy ez diktatori, amaz atyai és tanítgató minőségben.

Vannak üres és holt cselekedetek, ezeket Pál, — van üres és holt hit, ezt Jakab támadták meg, a két apostol a cselekedetekben, szeretetben munkás hitet sürgetvén, arról tesznek bizonyosságot, hogy a vallás és morál oly viszonyban vannak egymáshoz mint a mag és gyümölcs. A nagy tekintélyű Rothe úgy ért, hogy „a vallásnak nem szabad külön, ön magára állani, hanem mindent át kell hatni. A vallás nem valami elvont tan, hanem egyszersmind a legemberibb. Az Isteni és emberinek, a vallásos és erkölcsinek dualismusát meg kell szüntetni, ez (t. i. a morál) nem lehet egyéb, mint annak megvalósulása, a szellemi elv teljes megtestesülése.“

III. A keresztyén morál új és áldásos elemei. Buckle szerint a ker. vallás rendszere egy elvet sem

mutathat fel, mely előbb már felállítatva nem lett volna, új morált nem hirdetett, tehát új és eredeti a keresztyénségben nincs. Mackintosh tagadta a haladás lehetőségét a morálban s új felfedezés lehetőségét.

Ez állítás oda megy, mintha valaki azt mondaná: a vasut távirda, fényképészet feltalálói semmi újat nem fedeztek fel, mert hiszen gőz, villany és fény, és ezek törvényei, előbb is megvalának. Ha megvoltak is a morál alapelvei, tételei előbb, Justin szerint mint „logos spermatikos“ azaz szétszóródott magvak, fényszikrák, egészsze egy ujjá, életbe mint idomba ömlötté, tárgyasultá csakugyan a keresztyénség tette azokat; — s ami felette lényeges, becses és új: tehetséget és erőt nyújtott a morál elvei végre hajtására, az elvontak concrétte tételére, a leghatályosabb szentesítést felállította tanaiban, — s ami egyetlen a maga nemében, felmutatta a morál eszményét egy élő példányképben, Jézusban ő lévén azon egyetlen tanító a földön, ki magára mutathatván, azon soha nem hallott édes szózatot zengi: „Jöjjetek én hozzám mindnyájan, kik megterheltetve vagytok és én megnyugtatlak titeket;“ csak ő szólhat így: én reám nézzetek, engem kövessetek.

Az új társadalmi moral csak újabb időben sürgeti az eskünek a polgári törvénykezésből kiszorítását azon okon, mert az eskü ellenkezik a meggyőződés jogával. Krisztus betiltá az esküt (Mát. 5, 34.) (Jak. 5, 12.) imé egyik mély eredetisége az evangyliomnak, megelőző jóval a modern morált!

Új eszme a keresztyénségben az egyéniség örök értékének fogalma, ez dicső alapot, háttért és kilátást nyújtott a morálnak. Lichtenberger párisi ref. lelkész e tárgyban így nyilatkozik („Les deux morales“ című értekezésében) „Minden személyiség örök értékének, és az isten-ország egyetemességének eszméi, minden nép beölelésének rendeltetésével, az emberiség elé új feladatokat varázsoltak, anélkül, hogy ezért a régieket mellőzni kellene. Jaj a keresztyénségnek ha a szabadságot követi kötelem nélkül, s a jog egyenlőséget önzetlen és alázatos szeretet nélkül, az élvezetet erkölcsi fegyelem nélkül, a rossz feletti diadalt igazi megváltó erők

nélkül.“ Az eszményi Isten-ország s a kebelben részleg valósulható menyország az örökké valóság hitével s egy mennyei atya oltalma alá helyzetséggel: az erkölcsi világ határát tágitotta, s a morál hatályát a személyre nézve örök kihatásu- vá emelvén, az ember méltóságát a vallási méltósággal bővít- vén: az örök tartam uj elvét szilárdította meg.

A keresztyént előzőleg nem volt az emberiségre nézve egyetemes vallás, csak nemzeti vallások: az egész emberi nemzetet egy nagy családdá alakítható egyetemes esz- méje egészen uj és sajátos vonása a keresztyénségnek: az Isten fia immár nem egy faj és nemzet, de az egész világ meg- váltója, előtte nincs se görög, se zsidó, a valódi emberiség fel lett általa fedezve, Istennel kibékitve, minden ember abszolút tiszteletben tartása kimondva. E magas cél valóstítására segély eszközöket is nyujt az evangyéliom ereje az egyház intézmé- nyében. Az egyetemes vallás az egyetemes morált biztosítja és megedzi egyaránt.

A könyörületesség erénye, a megbocsátás törvé- nye, irgalom-érzet az elesett iránt is, a keresztyénség által té- tettek ismertté; az emberek közti vagyoni különbséget és az ez által érzett keserűséget a ker. vallás a jótékonyság által gyengíti, szeretet által egyenliti ki, ez tanítja Jézussal: „bol- dogabb adni, mint tagadni“ (Csel. 20, 35.) és „mások bősége szolgáljon a ti fogyatkozástoknak, miszerént egyenlőség legyen“ (2. Kor. 8, 14.) A rideg és kötelességszerű földi mo- rált édes kötelemekkel gazdagítja, melegíté föl és tette mond- hatni bájolóvá. Ez valóban dicső és uj vonás!

A ker. vallás lelkiisége és bensősége a morál lé- nyegét megújítja bensőitvén azt is. A külszint, illem határát, jó hirt, sok tagja a társadalomnak szerencsésen megtudja örizni. A ker. vallás az erkölcsiséget a szándékba, így a lát- hatlan belsőbe helyezte, s földologgá tette a tiszta szándék tiszta viszonyát az Isten akaratahoz, az emberek iránti szerete- tet az Isten iránti szeretet kifolyásává képezé. A hiúság, érdek és önzés sugallta csillogó tettek értéknélküliek a vallás tör-

vényszéke előtt. A lelkiismeret hatalmát rendkívül finomította. Ez szinte új dolog!

Végre a morál egységét szinte a keresztyénség alkotta meg a világnak. Luthard mondja: „A régi világ bölcsészeti morálja csak e két dolgot ismerte: államtörvény és közvélemény. De a törvény nem teszi igazzá a szívet, a vélemény pedig változó. A morál csak akkor bírja az egységet, ha elvét Istenből veszi, ki egy, míg a világ különbözőség. A régieknek sok erényök volt, hiányzott egy alaperény, az élet minden tetteit szülő elv. Az erény mindenkire nézve ugyanaz. Az által, hogy Isten ugyanazon szívélyes szeretetet követeli tőlünk, legyünk kicsinyek vagy nagyok, képzetek vagy tanulatlanok, — adta meg a morálnak a keresztyénség az egységet kötelékül az emberek közt. Ez alap-erény a szeretet.“ „Ha emberek vagy angyalok nyelvén szólanék is, de szeretet nincsen én bennem, olyllyá lettem, mint a zengő ércz és a pengő czimbalom.“

Azt nem állítjuk, hogy a szó szoros értelmében, a ker. vallás teremte az egész morált, kijelentett vallás előbb is volt előkészítőül a keresztyén valláshoz. De azt igenis állithatjuk, hogy a ker. morál a legtökéletesebb, épen azért, mert Istentől függ, vele van kapcsolatban, mert visszahelyezte a morált mozgathatlan örök talajra, az első és legfőbb parancsolatra „szeresd Istent“, melyhez hasonló a 2-dik parancsolat „szeresd felebarátodat, mint te magadat“, mert nemcsak tanilag, papiron fogalmazta azt, de életre hozta, és virágzó életben tartja az egyénekben, családokban, társadalmakban; állithatjuk, hogy a morál végoka Isten, táplálója a kijelentett vallás, már Mózes óta, a tiz parancsolat is az Isten szeretetet és ember szeretetet egymásután helyezte, egybeköté, — sőt a valódi morál a valódi vallásnak lényeges alkatrésze. Ha hát a ker. morál Isten eszméjével a legtökéletesebb, mit az Isten ellenségein kívül minden tekintélyes fő és elme elismer, — mi szükség mást, s lehet-e még tökéletesebbet keresni és találni??

IV. Vessünk még egy futó pillantást azon tényre, hogy a történelem és az élet a morál és vallás együtt

hatása mellett tanuskodik. Hogy a morál magában, — minden körülmények közt, állandóan és egyetemlegesen, — meg nem áll, a népek erkölce, szabadsága és államtörténete bizonyolja, kivált ha a ker. miveltség áldásait élvező nemzetek életét hasonlítjuk össze a pogány, vallásilag közönyös, vagy babonás korszakokkal.

Vallása a régi görög és római világnak is vólt, de hamis levén, előbb a tudósok fejében, majd a nép keblében semmisült meg; a morál magára, független maradt, de magában meg nem állhatván, az értelmi fejlettség dacára is, elbukott s magával rántá a társadalmat. A független morál legradikálisabb képviselője a stoicismus, bár sok nemest rejte magában, csak árny és kísérlét maradt, minden erőfeszítése mellett sem nyújthatván mentő horgonyt, — Brutus és Catóban öngyilkolásban, a népnél elaljasodás és rabszolgaságba esésben végződött s végre a Domitianok és Caligulak után lassanként a régi világ elcsenevészett. Comte Ágost, a positivismus hőse is beismeri „a római birodalom nagy szervezete, épen Krisztus idejében, oly erkölcsi sülyedést idézett elé, melynek soha sem volt még párja.“*) Az uj, a ker. morál menté meg az emberiséget, mert hozta magával az élet, a haladás, a jövő, a remény ujjá szülő elemeit, a valódi „örvendetes izenetet“ az evangéliomot, az Isten-hitet, és a mennyet az emberi kebelbe; hozta a világ legnagyobb erejét „a vallásos lelkiismeretet, mely ellen kardokkal és fegyverekkel boldogulni nem lehet“ (Pressenssé) sem földi eszközökkel; hozta magával a „lerombolhatlan hitet“, mely nem csak világít, mint az értelem, de gyúlaszt, lelkesít és tisztít, mint mennyei tűz. — A független morál nem tudta meggátolni az emberiség elesését, az evangéliomi vallás az elcsesztet is felemelte és felemeli mindenkor.

A büszke emberi észre támaszkodó, és Istentől újra távolodni kezdő újabb kor ernyesztő befolyását sejteni kezdi már Lecky is, midőn így nyilatkozik: „Korunk az odaadás és fel-

*) „Századok“ a magyar történelmi társulat közlönye. 1873. év. VI. füz. 399. l. „Comte Ágost és a történelem“ Pauler Gyulától.

áldozás szellemében felöltő hanyatlást mutat. A keresztyénség világra való befolyásának történelme nem más, mint az önzéstelenség és önfeláldozás tizennyolcz százados története. Vesztettünk valamit haladásunkban; egy felhő borul a racionalismus történelmére.“ A ker. erkölcsiség az áldozatokban tetőzik, Secrétan Károly francia író szép észlelete szerint „a keresztyénség a boldogságot az áldozatban találja, s örömének belterjessége az áldozat nagyságához mérődik. Az áldozat és üdv benne azonosul, s az egyéni élet értéke a maga-odaadhatásban határozódik.“ A ker. vallás nagyságos és termékeny erejét az újabb korban sem veszté, fényes példa az auchmeddeni vasgyárnok Baird Jakab skót református polgár ez évi nagyszerű áldozata, ki ez évben öt millió forintot tett le a skót ref. államegyház kezébe, azon meghagyással a többek közt, „hogy a skót nép közti szellemi fogyatkozás gyógyíttassék, az ifjuság vallásosan neveltessék, a lelkészi gond emeltessék, s az evangyéliom minden szivbe és minden hajlékba bevitesék.“*) Az a valami, a mit Lecky sajnál, minden, mert az önzést, a moral ellenségét, győzi le.

Fel szokták, még pedig némelyek kedvtelve, vádul hozni a keresztyénség ellen azon bajokat, miket némely intézményei és tanelvei okoztak; — mint hamisítá meg az erkölcsöket, borzadályul felmutatván a középkort. Constant Benövel erre először is azt feleljük: „Azon bajokért nem a vallás vétkes, de azok, kik a vallást, mint uralom és elnyomás eszközét használták fel kizsákmánylólag; a csalárdság és tekintély visszaélhettek a vallással, de nem teremthették azt, — s ha előre lelkünkbe nem volna az ültetve, a hatalom sem foglalhatná le eszközül, sem a papi mesterkedés. Becstelenség elsilányítani azt, a mi a világon legnemesb és legmagasztosabb. A vallás eszközzé silányításához semmiféle vallással bírás nem szükségeltetik.“ Kérdjük mi is Rousseauval: Mi az a mi az emberek keze közt el ne fajulna? Hisz az áldásos napsugarakat is fellehet használni falvak gyújtására üvegek segítségével, — de bizonyára

*) „Evangelical Christendom“ 1873. szeptemberi füzet, 275. l.

nem a nap, hanem a gyújtogató a vétkes. Mindenki tudja, hogy éppen az által rontatott meg a ker. egyház, mert eltértek az evangéliomtól, s az indokolá a reformatiót, mely aztán az evangéliomhoz vezette vissza a félrevitt emberiséget. Jól tudjuk, hogy Krisztus az, a ki visszautasítja minden erőszakot „a ki kardot húz, kard által öletik meg“, mondá ő utasításul. A mi rut vonást tapasztottak a zord időkben a ker. egyházra, „a legnemesebb keblek előbb vagy utóbb idegennek nyilvánították és visszautasították;“ már Lactantius szépen mondá „religio cogi non potest . . . religio est res liberrima.“ Luther ki-mondá: „ellenkezik a Szent Lélek akarataival, hogy az eretnek megölessék“, s a pápa e tételt elkárhoztatta. Készséggel elismerjük, hogy a vallás morál nélkül még borzasztóbb valami; mint a morál vallás nélkül „mindkettő tulzás, elítélendő, a keresztyén követelménynyel ellenkezik, s azon tételt igazolja, hogy „vallás és erkölcsiség feloldhatlanul egyesítendő.“ Épen azért, mert a vallás, mint a legerősebb meggyőződés szülötte, idomító és páratlan befolyást gyakorol a morálra, kell a vallást tiszta forrására visszavezetni, ez legszebb missiója a biblíának, s az erre támaszkodó protestantismusnak.

A középkort Comte nem tartja oly borzalmasnak, mint általában szokták, sőt „az emberiség multja nemes részének“ tekinti (Századok. 1873. év. 466. l.). Egészen nem osztjuk nézetét, de el kell ismerni: ez elítélt kor is mutat fel nagy elveket, nagy jellemeket, s az igazság mellett bizonyosságot tett vértanukat, hibái mellett érdemei is vannak, ép úgy, mint a jelen kornak.

Haladjunk előre! az ujkor e vezérszózata éppen a protestans keresztyénségé is, már a nemes Zwingli zengte azt 1523-ban, de azon pótlással és lényeges kiegészítéssel „Isten nevében!“ mert valódi haladás Isten nélkül nincs.

Balogh Ferencz.

III.

A budai zsinat jegyzőkönyve.

Egyáltalában nem azért, mintha a magyar reformált egyházra nézve a zsinattartást ez idő szerént üdvösnek és óhajthatónak s így a tüzetes és komoly előkészületek idejét elérkezettnek tartanám, hanem egyelőre csupán ismeret terjesztés érdekéből, amely e folyóiratnak különben is főcélja, im elkezdem közölni a budai zsinat jegyzőkönyvét. Ezt óhajtom tenni az 1821 és 1822-dik évi general konventek jegyzőkönyvével is s remélem, hogy ez év végéig mindkettőnek közlését befejezhetem, habár épen folyton folyó, meg nem szakadó közlésüket, a tér szűk voltánál s más körülményeknél fogva, nem ígérhetem is.

Mindakét jegyzőkönyv, nem csak kitünő fontosságú történelmi, de egyszersmind némely ügyeinkre s viszonyainkra nézve, egyházjogi forrásnak is tartható s jelenünk és közelmúltunk eredetének és fejleményeinek alapos megérthetése végett mindenestre figyelembe veendő.

A budai zsinatról, a dunamelléki ref. egyházkerület 1842-dik évi almanakjában, van a szerkesztő Polgár Mihálynak egy jeles értekezése. Ámde ezen mű, noha egyenesen e címet viseli: „A magyarhoni helv. vallástétel követők Budán 1791-ben tartott nemzeti zsinatjuk rövid históriája;“ és noha összesen több mint 90 lapra terjed: magát a budai zsinat történetét, mégis csupán 14 lapra szorítva adja elő s így távolról sem tartható csak megközelítőleg is kimerítő történelmi rajznak.

Kánonait a budai zsinatnak eredeti latin nyelven már 1856-ban közlé Kuzmány Károly, volt bécsi evang. hittanár: Urkundenbuch zum österreichisch- evangelischen Kirchenrecht, 316—349 lapokon. Magyar fordításban pedig ezen kánonokat Z y (gondolom Zsarnay Lajos) közlé a sárospataki füzetek 1860-dik évi folyamának 53—97 lapjain.

Körülbelől csak enyi az, ami nálunk (?) magyar reformátu-

soknál a budai zsinat történelmére vonatkozólag ez ideig történt. E tekintetben is megelőztek bennünket kevesebb számú evangélikus honfitársaink, akiknél, az ő szinte 1791-ben tartott pesti zsinatjoknak története, nemcsak e tárgyra vonatkozó kéziratgyűjteményekben, de éppen világot látott irodalmi művekben is igen szépen van már illusztrálva. Így pl. a legújabb időkben Sz e b e r é n y i Andor nagy-laki ev. lelkész és eszperestségi jegyző jeles művében: Az 1791-diki pesti ev. ág. hitv. zsinat történelme, Pest, 1869. 338 lap.

Csupán magokból a jegyzőkönyvekből és más eféle hivatalos aktából azonban, sem a budai zsinatnak, sem az említett generalkonventeknek történeti lefolyása, hatása értéke teljes mérvben és biztosan meg nem ösmerhető. Nemcsak az a kérdés, hogy mit óhajtott, mit tervezett és végezett a zsinati és konventi tagok többsége, hanem az is, hogy a felsőbb s alsóbb egyházi hatóságok, különböző körök, vidékek, egyesek, stb. miként fogadták s milyen értékűeknek tekintették amaz óhajtasokat, terveket és végzéseket, mind tüstént azok szülemelésének idején mind későbbben is. Egyszóval: a tárgynak minél több oldalú felvilágosítására s e célból minél több eredeti forrásokra lenne szükség. Ilyen források valóban nagy számmal létezhetnek, és pedig nem annyira az egyházhatósági levéltárakban, mint egyesek birtokában. Vannak például igen érdekes naplók, vannak nagyfontosságú levelezések, a dolgok intézésében tényezően részt vett vagy azokat közvetlenül szemlélt egyénektől és más egykoruaktól. — Szabad legyen tehát azokat, akik a budai zsinatra s az említett generalkonventekre vonatkozólag ily források birtokában vannak, őszinte bizalommal felkérni, hogy azokat, megrendítő elmaradottságban sinlő egyháztörténelmünk ügyének előmozdítása érdekében e folyóiratban való közzététel végett, legalább hű másolatban hozzám beküldeni vagy más alkalmas helyen világrabocsátani méltóztassanak. Különben még én magam is több nagyfontosságú közokmányt szándékozom közölni a kitűzött tárgyakra vonatkozólag.

A történelmi források s másféle okmányok, emlékek másolására vonatkozólag egyuttal meg kell jegyezmem, hogy

csak a nagyon régi s nyelvészeti tekintetben is érdekes okmányoknál szükség az eredeti helyesírás szerént másolni. A közelebbi három századról szóló okmányok másolásánál célszerűbb volna a mai helyesírást követni, azonban az egykoru kimondás lehető hű kifejezésével.

De lássuk immár, magát a budai zsinat jegyzőkönyvét!

1791-dik esztendőben sz.-Mihály havában, F. Császár és Magyarországi Király II-dik Leopold kegyelmes engedel-méből tartatott a nemes Magyarhaza anyavárosában Budán, az Országházánál, a helvétziai vallástételt követő, belső és külső rendeknek közönséges nemzeti-gyűlése, vagyis zsinatja, melyben jelen voltanak az egyházi rend résziről a 4 megyebeli püspök urak. A külső rendek közül a négy megyebeli főkurátorok, mind a két renden levő követekkel együtt; — ugymint:

A Tiszaáninnen való részből, az egyházi rend részéről:

T. Szalai Sámuel vidékbeli püspök, és miskolci első predikátor.

Paxi Szathmári Ábrahám, vidékbeli főjegyző, borsodi kerület esperestje, és keresztesi predikátor.

Palócy György, a zempléni-kerület esperestje, és liszkai predikátor.

Kapczy István, az abaujvári kerület esperestje, és alsószendi predikátor.

Vályi Márton, az ungvári kerület jegyzője.

Szöke Ferencz, vidékbeli jegyző, és rimaszombathi predikátor.

Patay István, vidékbeli assessor, és jánosi predikátor.

Vecsey Zsigmond, vidékbeli assessor, és szikszai első predikátor.

Tóth András, vidékbeli assessor, és miskolci predikátor.

Palóczi Pál, abaujvári-kerület-beli assessor, és tályai predikátor.

Sárkány Pál a zempléni kerület jegyzője, és tolcsvai predikátor.

Tasnády István, az abaujvári kerület assessora és szépsi predikátor.

Őri Fülep G á b o r pataki professor.

A D u n á n - t ú l v a l ó részről, az egyházi rend közzül:
T. T. Halász József, megyebeli püspök, és kocsi predikátor.

Kármán József vidékbeli főjegyző, és losonczyi predikátor.

Tóth Pál, vidékbeli másod jegyző, és ácsi predikátor.

Péczei József, vidékbeli assessor, és komáromi predikátor.

Somogyi István, a veszprémi kerület esperestje, és vámosi predikátor.

Hevessi Sámuel nagy-igmándi predikátor.

Kecskeméti Zsigmond, polgárdi predikátor.

Szentgyörgyi István, az alsó-somogyi kerület vicze esperestje, és gigei predikátor.

Torkos Jakab, a pápai kerület esperestje és pápai predikátor.

Markos Péter, madari predikátor.

Baka István, a barsi kerület vicze esperestje, és nagysallói predikátor.

Szilvási Gábor, verőczei predikátor.

A T i s z á n i n n e n v a l ó részből a külső rend közzül.

Tek. idősb Báji Patai József, vidékbeli főkurátor, és több n. vármegyék táblabírája.

Mélt. báró Vajai Vay Dániel.

Mélt. Vajai Vay József, a f. magyar királyi helytartó Tanács tanácsosa.

M. báró Vajai Vay Miklós.

T. Kis-csoltói Ragályi József kir. tanácsos és N. Borsod vármegye első ispánja.

Losonczy László több vármegyék Táblabírája.

Losonczy Károly, több N. Vármegyék Táblabírája.

Kis-csoltói Ragályi Gedeon n. Borsod, és Gömör vármegyék Táblabírája.

Fái Fáy Sámuel több n. vármegyék táblabírája.

Kólyi Komáromi György egynehány n. vármegyék táblabírája.

Bernátfalvi Bernáth Ferencz n. Zemplénvármegye második v. ispánja.

Márkusfalvi Márjássy István, n. Gömörvármegye második v. ispánja.

Palóczi Horváth György n. Ungvár vármegye első aljegyzője.

A Dunántúl való részről, a külső rend részéről:

Mélt. gróf idős Rádai Ráday Gedeon fő kurátor.

Mélt. Nagyréthy Darvas Ferencz a fels. királyi magyar Helytartó Tanács tanácsosa.

Tek. Pázmándy József vicze kurátor. n. Győr és Komárom vármegyék táblabírája.

Szilasi Szilasy József n. Nógrád vármegyének fő szolgabírája.

Losonczy Gyürky István n. Nógrád vármegyének második vice ispánja.

Györfy József n. Veszprém vármegyének táblabírája.

Pázmándy János n. Komárom vármegyének táblabírája.

Gombai András, n. Somogy vármegyének fő-szolgabírája.

Öri János n. Veszprém vármegye táblabírája.

Pázmándy Pál n. Komárom vármegye táblabírája.

Péli András, n. Bars vármegye táblabírája.

Hollós János n. Veszprém vármegye táblabírája.

A Dunán innen való részről az egyházi rend közzül.

T. T. Veresmarti Vég Sámuel, vidékbeli püspök, és kecskeméti predikátor.

Tormási János, vidékbeli főjegyző, és halasi predikátor.

Lukács István, péczeli predikátor.

Szélesi Pál, a kecskeméti kerület esperestje, és körösi predikátor.

Ötvös István a Tolna kerület v. esperestje és duna sz.-györgyi predikátor.

Szabó János, a solti kerület esperestje, és dabi predikátor.

Földvári István, a cserháti kerület esperestje, és monori predikátor.

Kis Ferencz, a belső somogyi kerület esperestje, és szokolai predikátor.

Pólya János harsányi predikátor.

Rácz Mihály karancsi predikátor.

Göböl Gáspár kecskeméti predikátor.

Veszprémi János, a vértesszalói kerület esperestje, és csákvári predikátor.

A külső rend résziről:

Mélt. R. Sz. B. gróf Széky Teleki József a F. római és apostoli magyar Király aranykulcsos hive n. Ugocsa vármegye főispánja, és megyebeli főkurátor.

Mélt. gróf ifju Rádai Rádai Gedeon vicekurátor és a felséges, hét férfiakból álló Táblánál ítélő bíró.

Mélt. Bernáthfalvi Bernáth József, királyi tanácsos, és az m. királyi törvényes Tábla assessora.

Mélt. Ludányi Bay Ferencz, K. Tanácsos, és az m. királyi törvényes Tábla assessora.

Tek. Szilasi Szilasi János egynehány n. vármegyék tábla bírája.

Bizáki Puki Ferencz, n. Nógrád vármegyének főjegyzője.

Visolyi János, n. Nógrád vármegyének tábla bírája.

Szemere Ferencz, n. Pest vármegyének táblabírája, és vallásunk résziről való budai ágens.

Vechelius János, n. Fejér vármegye táblabírája.

Kenessey Antal n. Fejér és Tolna vármegyéknek táblabírája.

Horváth Ádám n. Zala vármegye táblabírája.

Boka József n. Somogy vármegye táblabírája.

Sárközy Pál, táblabíró; — és
Péter Ferencz, a nagykunsági szék assessora.

A tiszántul való részről, az egyházi rend közzül.

T. T. Hunyadi Ferencz vidékbeli püspök, és debreczeni predikátor.

Héczey Dániel vidékbeli surrogált főjegyző, és péri predikátor.

Nánási Ábrahám, a mármaros kerület esperestje és szigetih predikátor.

Hunyady Sámuel az érmelléki kerület esperestje és ottományi predikátor.

Molnár Péter a szabolcsi kerület esperestje.

Szikszay György debreczeni predikátor.

Ódor Mihály a közép-szolnoki kerület jegyzője és genesi predikátor.

Kabai Ferencz a szathmári kerület jegyzője.

Kömlei Zsigmond a beregi kerület jegyzője, és vári predikátor.

Ercsei Dániel, a nagykunsági kerület assessora és turi predikátor.

Bereczky György a szilágyi kerület assesora.

A külső rend közzül:

M. Kis Rhédei Réhei Ferencz, szentelt vitéz, királyi Tanácsos, és vidékbeli főkurátor.

Mélt. Csebi Pogány Lajos királyi tanácsos, és n. Bereg vármegyében a főispáni hivatalnak folytatója.

Tek. Vajai Vay István, királyi tanácsos és egynehány n. vármegyék táblabírája.

Szathmári Király József királyi tanácsos, és n. Szabolcs vármegye első v. ispánja.

Domokos Lajos, egynehány n. vármegyék táblabírája.

Bydeskuti Imre, n. Közép-Szolnok vármegye első v. ispánja.

Ilosvai Ilosvay László, n. Szathmár vármegye táblabírája.

Szeniczai Gáspár Pál, n. Szathmár vármegye főjegyzője.
Telegdi Csanády György, n. Bihar vármegye főszolgabírája.

Domokos Lőrincz n. Békés vármegye főjegyzője.
Pánkotai Józsa Gábor, n. Heves vármegye táblabírája.
Jabloneczai Péter János, a n. Hajdu városok főkapitánya.
Lipcesey József, n. Bereg vármegye táblabírája.

Azon alázatos esedezés, mely által ezen zsinat egybegyűlésének megengedése kéretett, az A., Felséges urunknak pedig arra következett kegyelmes parancsolata, a B., betűk alatt ide ragasztatnak.

Első ülés.

Sz. Mihály havának 1-4ik napján.

Minekutánna F. Leopold Sándor k. herczeg, országunknak Nádor ispánja jelen nem létében, nagyméltóságú gróf Zichy Károly országunk főbírájától, ő excellentiájától, a budai várban helyheztetett országháza épületében az a szoba, melyben azelőtt a m. királyi törvényes Tábla egyben ülni szokott vala, a t. zsinat közönséges ülései helyének kikérettetett volna, öszveülének a fent nevezett helyen mindnyájan a már elő számlált t. zsinat tagjai ily renddel, hogy a legfőbb helyen, két széket a királyi Felség által kirendelt királyi biztosnak és a választandó előlülő kormányzónak, vagy ugynevezett praesesnek meghagyván: ezeknek jobbjá felől, a négy kerületnek megyebeli tiszt. püspökei, balfelől pedig külső renden levő ugyanannyi főkurátorai székeket foglaltanak. A t. püspök urak után aztán ugyan jobbfelől a papi rend, balkézről pedig a kurátorok után a külső rendbeli urak vettek üléseket. Kik közül méltóságos gróf idösb Rhádai Rháday Gedeon ur, mint idösb főkurátor által adta a t. zsinatnak azon királyi parancsolatnak mássát, melyet Mgos Zsadányi Almási Pál ur, F. Császár és apostoli Királyunk valóságos belső titok tanácsosa, n. Aradvármegyének nagyérdemü főispánja, és a m. királyi Táblán szabad zászlós ur ő excellentiája, mint ezen zsinatra

Felséges urunk által kinevezett királyi Biztos vele előre közlött. — Melynek elolvasása után a tisztelt királyi Biztos ur ő excellentiája köszöntésére, és a gyülekezet közzéleendő elhívására követeknek kirendeltettek: az egyházi rendből: T. T. Szathmári Paxi Ábrahám, Kármán József, Tormási János, Héczey Dániel; a külső rendek közzül: Tttes Szathmári Király József, Losonczy Károly, Pázmándy József, Gombai András atyánkfiai. A kik üléseikből kikelvén, ő excellentiája elhívására Pestre által mentenek.

Visszajövetellel előadták a kiküldöttek, hogy ő excellentiáját minden illendőséggel köszöntvén, és ezen tiszt. gyülekezet kebelében való megjelenésre híván, méltóztatott ő excellentiája a hivatalt nagy becsülettel fogadni, és mindjárt leendő megjelenését ígérni. A minthogy kevés idő múlva, ő excellentiája az egybegyűlésnek helyéhez megérkezvén, ő excellentiájának a grádicsnál leendő elfogadására kirendeltettek: az egyházi rendből: T. T. Hunyadi Sámuel, Szabó János, Kis Ferencz és Kabai Ferencz esperest uraimék; a külsők közzül: M. báró Vay Dániel, Bay Ferencz, Csanádi György és Horváth Ádám urak. — Kik ő excellentiáját a palotába bekisérvén, és a választandó főkormányzónak jobbjára felől tételt székben a tábla fejéhez beültetvén; — hogy ezen nemzetbeli tisztelendő gyűlésnek munkálkodásai magok kezdeteket a nagy Isten szent neve segítségül való hívásától vegyék: elénekeltetett a közönséges éneklő könyvből azon dicséret, mely így kezdődik: „Jö vel Szent Lélek Ur Isten, Töltsd bé sziveinket épen. Mely után tiszt. Szalay Sámuel uram, mint idővel öregebb püspök, az egész gyülekezettel együtt elmondotta e következő buzgó imádságot:

Örök mindenható Szent Isten! a ki vagy a bölcsességnek, jósnak, irgalmasságnak kimeríthetetlen kutfeje, nekünk is kegyelmes atyánk és szövetséges Istenünk a Jézus Krisztusban, a ki mindeneket eselekszel a te imádandó bölcsességed szerint. Tudtad Te óh bölcs Isten! öröktőlfogva minden te utaidat, és cselekedeteidet, esmérted világ fundamentomának felvettetése előtt, kik legyenek a tiéd, a kik közzül hivat, és

gyűjtögetted e világon a te házaodat is, és lelki örökségedet, melynek is minket előtagjaivá tenni méltóztattál, a kiket nem csak a te képedre és hasonlatosságodra formáltál a teremtésben, hanem akkor is, midőn bűn által haragnak fiai, kárhóznak edényeivé lettünk, minket kegyelmedből felkerestél, és minket újjá szülő Sz. Lelked, és evangyéliomi beszéded által ismét a te képedre általformáltál.

Óh Uram! ha mi egészen magunkat Te néked adni tartozunk, azért, hogy minket teremtetél, hát azért már mit adhatunk, hogy mi bennünk az ujonnan való teremtés által a te képedet megújítottad?

Kisebbség vagyunk Uram! minden te jótéteményidnél, és irgalmasságodnál, a melyeket mi velünk méltatlan teremteseiddel cselekedni méltóztattál.

Óh Uram! mely szörnyű volna a mi háládatlanságunk, mely érzéketlen volna a mi szívünk, ha az a nagy kegyelem, a melyet mivelünk cselekedtél, a mi szívünket csudálkozásra, és hozzád való hálaadásra nem indítaná!

Buzgó hálaadással magasztaljuk azért a te dicsősséges szent nevedet, óh mi idvességünknek Istene! hogy megjelentetted te magadat mi nekünk, a te idvességes eszméretedben és a te szerelmes szent Fiadnak eszméretében, a melyben áll az örök élet.

Áldott légy azért óh nagy és szent Isten! hogy mindenkor, mindenütt és e mi hazánkban is a te anyaszentegyházadra kegyelmesen gondot viseltél; elhalmozott közönséges, és személyszerént való bűneinkért ellenünk haragra és bosszuállásra ki nem költél, és ha olykor a te házaodon elkezdted is a te látogatásodat, azt végképen el nem hagytad, hanem a te dicsősségednek székit közöttünk megerősítetted, evangyéliomi szent szolgálatodat fenntartottad, és belsőképen is a te Szent Lelked titkos munkálkodása által, a te szövetséges népedet a te szent Fiadnak eszméretében és a szenteknek egyszer adatott hitnek egyességében megerősítetted.

Nagy hálaadással magasztaljuk a te szent nevedet óh mi urunk és Istenünk, hogy a te imádandó gondviselésedet kiter-

jesztetted külsőképen is a te mi közöttünk levő házad békeségének, és szabadságának helyreállításában; a midőn a mi Felséges Királyunknak, mint a te jobb kezéd férfiának szívét arra indítottad, és ez ország főrendinek elméjeket oly tanácsal, oly bölcsességgel, oly egyenes szívű hajlandósággal felruháztad, és a te Lelked belső, csudálatos és hathatós vezérlése által arra birtad, hogy hiven munkálkodjanak e nemzetben a te végtőlfogva szenvedő házadnak, törvényes szabadságának helyreállításában, és megerősítésében.

Óh ur Jézus Krisztus! Istennek szent Fia, anyaszentegyházunknak egyedül való feje, ura, királya és vőlegénye! A mely szomorú dolog volt arról nekünk megemlékeznünk, hogy a te jegyessed a te lelki örökséged, mint egy árva és özvegy, mint egy jövevény úgy ült és úgy kesergett e nemzetben, és siralommal jelentette panaszát te előtted; a midőn az ő napjai hasonlatosak valának az elhanyatlott árnyékhoz, és a megszáradott fűhöz: szintén oly örömmel, és a te szent neved hálaadó dicséretével emlékezünk most mi arról, hogy a te házadnak gyászos napjait örömmel felváltottad, a midőn az ur megépítette a Siont, és mi közöttünk is megláttatott az ő dicsőségében.

Irattassék meg e következő nemzetségnek is emlékezetül! Hirdetessék a Sionban az urnak neve, és az ő dicséreti a lelki Jeruzsálemben, mivelhogy alátekintett az ur, az ő nagyságos és szentséges helyéből és egybegyűjtötte az ő népét, hogy szolgáljanak az Urnak.

Oly véggel gyűltünk mi is egybe ez helyen óh mi Urunk és mi Istenünk! hogy a te böles gondviselésednek utai szerint kegyelmes és felséges királyunktól engedtetett szabadság mellett a te mi közöttünk levő lelki házad dolgaiban nemzeti gyűlést tartsunk, annak dolgait megvizsgáljuk, és a te sz. Lelked kegyelme és segedelme által abban munkálkodjunk, hogy mindenek ékesen, és szép renddel légyenek mi közöttünk a te házadban.

Mivelhogy pedig minden jó adomány és minden tökéletes ajándék onnan felyül vagyon, mely leszáll a világosságok-

nak atyjától, és meg is ígérted azt, hogy valahol ketten, avagy hárman egyben gyűlnek a te nevedben a te hiveid, jelen leszesz ő közöttök, és valamit kérnek, meg is adatik nékiek.

Ily hitbeli bizalommal alázatos szívvél azon esedezünk sz. Felségednek, hogy a te Sz. Lelked által magad emelj uram e mi nemzeti gyűlésünkben, sőt ami sziveinkben magadnak királyi széket, magad állj e mi együgyű gyülekezetünkbe, hogy a te Lelked, aki bölcsességnek és értelemnek lelke, tanácsnak és hatalomnak a lelke, tudománynak, és az Urnak félelmének lelke, vezérelje minden mi munkáinkat, tanácskozásinkat és jó igyekezetünket, hogy az Urnak száját megkérdezzük, hogy amely dolgok mi előttünk nehéznek, és erőnk felett valóknak láttatnak is, azok iránt is dicsőíttessék az Istennek ereje, a mi erőtlenségünkben. A te parancsolatid világosítsák a mi szemünket, a te bizonyosságaid légyenek a mi tanácsosaink, és ami gyönyörűségeink, a te dicsőséged legyen az a vég, a melyre nézzünk szüntelen.

Szentelj meg minket e végre a Te igazságoddal; a Te beszéded igazság, hogy egyező elmével keressük az igazságot. Ne legyenek mi közöttünk szakadások, hanem egyértelemmel keressük, és munkálkodjunk a te háznak javát, békességét és megmaradását.

Távoztasd el ami elméinktől a hiábavaló dicsőségnek kívánását, amely ami sziveinket felebarátink ellen való irigységre, haragra bosszúságra felgerjeszthetné, hanem tartsuk meg a léleknek egységét a békességnek kötele által.

Uralkodjon ezen mi gyűlésünkben az igazság, és a békesség, tudván azt, hogy mi az igazságra nem juthatunk, hanem a békességnek követése által; hogy így az Istennek békessége, amely felyül halad minden értelmet, nyugodjék meg mi rajtunk, és ami egész gyülekezetünkön.

Te elődbe terjesztjük alázatos esedezésünket, óh egeknek dicsőséges királya! a felséges II. Leopold császáráért és ami kegyelmes királyunkért, amiképen felékesítettéd ötet három dicsőséges koronával: úgy koronázd meg ötet mind a két életre megkivántató áldásiddal. Vegyed körül dicsőséggel, erővel,

hatalommal, igazsággal az ő királyi székit. Ruházd fel ötet királyi Felséghez és sok gondokkal együtt járó tisztéhez megkivántató minden tökéletességekkel; adj ő nekie egyéb királyok, fejedelmek előtt illendő tisztességet. Adj ő neki okos, bölcs, hűséges tanácsosokat, erős vitézlő rendeket, engedelmes jobbagyokat, hogy az ő országlása alatt való minden népek és nemzettségek szabad akarat szerint hajtsák meg magokat az ő hűségére és engedelmességére, hogy lehessen az ő örökös országaiban, tartományaiban való minden népeknek, és e mi országunk lakossainak és az ő kegyelmes uralkodása alatt békességes, csendes megmaradása, és nyugodalma.

Áld meg uram ami Felséges királyné asszonyunkat, hoszsú élettel, boldog uralkodással, és mivel tetted ötet mint termő szölyt a királyi házban és az ő királyi magzatit az ő asztala körül, mint olajfának ágait, cselekedjed azt is, óh mi Istenünk, hogy láthassa meg az ő fiainak fiait is az ő életében, és az ő uralkodásának messzire kiterjedő napjait tölthesse békességben, és az ő esztendeit Lelkének gyönyörűségében.

Áld meg óh felséges Isten! a királyi Háznak szépen kiterjedett ágait, a felséges királyi főhercegeket, felséges Károly főherceget és ami országunknak kegyelmes és diszes Palatinusát, felséges Leopold királyi főherceget, a felséges királyi háznak minden főhercegeivel egyetemben. Kösd öszve óh szeretetnek Istene! az ő sziveket és elméjeket, az egymáshoz való igaz atyafiúi szeretetnek kötelével, a te sz. Lelked vezérelje, és tanácsolja őket; hogy az ő szivöknek tökéletességében járjanak te előtted, és találjanak kedvet a te szemeid előtt, légyenek a királyi háznak öröme, és gyönyörűsége, és az ő reájok néző és tisztelő népeknek mindenkori eleven reménysége.

Áld meg Uram! ez országban előállított felséges királyi tanácsot, és fő törvényes székeket, és azoknak méltóságban helyeztetett tagjait, és azokat a bölcsességnek, igazságnak és kegyelemnek lelke által vezéreljed, hogy az ő bölcs munkálkodások által a királynak hasznára, az országnak diszére és előmenetelére szolgáljanak. Legyen az ő törvényszékek az

igazságnak felemeltetett széke, az ártatlanoknak menedék helye, és oltalmazó bástyája, és az ő igazságos ítélet tételöknek jutalma légyen ez életben a jó lelkiismeretnek bizonyosság tétele, az élet után pedig örökkévaló boldog jutalom.

Esedezünk szent Felséged előtt óh mi Istenünk azért a főméltóságért, a kit a mi felséges Királyunk oly végre küldött ki miközinkbe, hogy legyen szemlélője e mi gyülekezetünknek.

Adj uram azért ő iránta a mi sziveinkbe oly tekintetet, hogy úgy nézzük, úgy tiszteljük őtet, mint a Király valóságos képét viselő főméltóságot. Adj az ő szívébe is mi irántunk oly szent, kegyes és igazságos ítélet tételt, hogy úgy nézze ezen mi gyülekezetünket, mint az Istennek hajlékát, mely az emberekkel vagyon; legyen az Isten ő véle, legyen a mi gyülekezetünkkel is, hogy mindnyájan legyünk Istennek népe, és az Isten legyen a mi Istenünk.

Tartsd meg uram mindenütt, és mi közöttünk is a te anyaszentegyházadnak külső és belső erőtlen oszlop embereit, ruházd fel őket szükséges kegyelmeiddel, mennyei bölcsességgel, hűséggel, dicsőösségedhez való szent buzgósággal, hogy a te házadnak terhét egybevetett vállakkal hordozhassák, melyben a te gondviselésed őket munkásokká tette. — Magad légy az ő örökségök, és az ő munkájoknak kellemetes jutalma mind e földön, mind az egekben.

Áld meg uram ezt az anya várost, a melyben mi nékünk ideigvaló szállást rendeltél. Terjeszd ki gondviselésednek lelki és testi áldásait ennek előljáróira, biráira, tanácsos férfaira, és ennek minden lakosaira, hogy a te ő rajtok megnyugodott áldásaidban örvendezzen az ő szívök, a te nagy nevednek hálaadó dicséretivel.

Áldj meg uram minket is, és mindnyájunkat, valakik a te nevedben egybe gyültek. Magad a te szent lelked kegyelme által kezdjed el, vigyed elő minden jó igyekezetünket és végezzed el a te örökké áldandó nagy nevednek dicséretire szent házad javára, megmaradására. — Tenéked legyen áldás, hálaadás, dicséret és dicsőösség, óh mi Istenünk, mind örökkön örökké. Ámen!

Az imádság után, országunk kegyelmes királya életeért és hosszas uralkodásaért elénekeltettek a LXI-dik zsoltárnak 5. és 6-dik versei.

Folytatása következni fog.

Közli: Révész Imre.

T Á R C A.

1.

A Tolnai-per történetéhez.

(1646 első feléből.)

Tolnai János sárospataki professor, 1644—6 Rákóczy Zsigmond udvari papja, utóbb a tokaji egyház első lelkésze, majd az abauji tornai egyházmegye esperese, s a presbyteri eszmék egyik fő előharcosának 1646-ik évben lefolyt peréhez a Sárospataki füzetek 1862-ki évfolyamának 540 s köv. ll. két okmányt közöltem. A m. k. kamarai s a vörösvári levéltárakban e perre vonatkozólag néhány nagyérdekű okmányt találtam fel, melyek e nagyfontosságú esemény történetéhez — úgy hiszem — érdekes adalékokat szolgáltatnak.

Legyen szabad ez adatokat e lapok olvasóinak bemutatnom.

I. Veréczzi Ferencz sárospataki ref. lelkész Lórántfy Zsuzsánna fejedelem asszonyinak. A presbyterianusok által czélba vett ujitásokat leírja s a fejedelemné közbenjárását kéri: 1646. febr. 20.

Alázatos szolgálatomat ajánlom nagyságodnak mint kegyelmes asszonyomnak, az ur isten mennyei és földi üdvességes és kívánatos lelki testi áldásával, jó egészséggel, virágzó kedves hosszú élettel, boldogítsa s áldja meg nagyságodat szerelmesivel egyetemben.

Kegyelmes asszonyom, szomoruan irhatom nagyságodnak, itt kinn az ecclesiái régi és istenes rendtartásokat némely nyughatatlan elméjű atyáinkfiai igen megkezdék zavarni. Azt állítják többi között, hogy a szent keresztséget soha és sehol egyébűtt nem kell és nem is szabados kiszolgáltatni hanem csak közönséges helyen, a hol az egész gyülekezet jelen vagy, jobb is keresztleetlen meghalni a gyermeknek, hogy sem csak egynehány ember előtt, háznál s kiváltképen éjjel megkeresztelni; oka ez: mert ha a gyökér szent, az ágak is szentek, ahonnet az jó ki, hogy a keresztség igen könnyen elmultható dolog etc. Azt is állítják, hogy

az egy vasárnapnál több ünnepet nem kell üllenünk az ecclesiában, mert a karácson, husvét, pünkösd csak merő babona, s csak a papok kötötték a községnek nyakára. Az régi tanítók porban takarták volt az igazságot, elvetemedett fattyak, roszak, bolondok voltak, csak vesztegették a községet. Ilyen méltatlan szidalommal illetik szegény üdvezült jámbor eleinket, kiktől mi, s ezek is a jámborok, az igaz tudományt tanultuk. Ehhez való képest mostani tokaji gyűlésünkben Tiszántul való becsületes püspök és egynehány esperes uraimék jelenlétén, ő kegyelmek mit végeztek kivált képen a mi kegyelmes urunknak is, praefektus uramnak tött erős parancsolatját értvén; ez becsületes legatus urainktól minden rendivel beküldte az ecclesia ami kegyelmes urunk tekinteti eleiben; szivünk szerént szánakozunk valóban a dolgon, mert az ellenkezőknek mindenképen csak nevetséggé löttünk, egyébaránt penig mindenek megbotránkoztak a sok ujtásra hajlandóskodó elméknek nyugtalanságok miatt. Nagyságodat alázatosan kérem, legyen azon, hogy a mi kegyelmes urunk minden istenes utakon mentül hamarébb ezt a teméntelen, de igen veszedelmes tüzet oltassa meg. Tudjuk ugyan kegyelmes asszonyom, hogy bemennek némely atyafiak nagyságtok méltóságos tekinteti eleiben, hogy magokat purgálják, megmentésük: de jelen vagyon s leszen, a számtalan sok tanubizonyosság ellenek. És ha a mi kegyelmes urunk tovább akar procedalni a dologban, olyak is fognak talán előfordulni, akiket soha nem is reménylettünk volna ect. Jobb volt volna sok embernek soha nem születni, hogysem az ecclesiát s tiszta igaz vallásunkat ennyi méltatlanságokkal terhelni. Csak az Isten tudja kegyelmes asszonyom, még ebből mi jő ki, ha ideje korán eleit nem veszi nagyságtok. Ezeket én nem azért irom kegyelmes asszonyom nagyságodnak, mintha nagyságod másunnét nem érhetné, a vagy immártalán unalommal is nem tudná: hanem csak azért, hogy ne láttassam én is ezen dolog felől nagyságod előtt hallgatni. Ezekkel a szent istennek oltalmában ajánlom nagyságodat, és alázatos szivvel imádom ő szent felségét, ki az ő dücsőségének tökéletes szivvel való hatalmas oltalmazására és a mi igaz vallásunknak örvendetes előgyámolítására éltesse és tartsa meg nagyságodat a mi kegyelmes urunkkal és nagyságtok szerelmesivel, amen.

In S.-Patak die 20. Februarii anno 1646.

Nagyságodnak alázatos méltatlan egyházi szolgája és hive.

Verécsi Ferencz m. s.

II Klobusitzky Andrásnak Lorántfy Zsuzsánna uradalmi igazgatójának Tokaj 1646. apr. 3-án a fedelem asszonyhoz irt leveléből a Tolnai perre vonatkozó rész:

„Ecclesiánk állapotja bizony bizony szánakozásra és siránkozásra méltó, rőttenetes nagy mezejek vagyon az ellenzőknek az rágalmazásra, so-

kat töltek hozzá immár, lelkem ismereti szerint szólok; avagy irok inkább kegyelmes asszonyom, hogy ha atyafiui szeretet lött volna az emberekben, szépen és könnyen lecsendesíthették volna ezen dolgot; nem látok bizony semmi ellenkezőt, hogy tanított volna Tolnai János Calvinus János vallásával, az kik felperessi voltak, azok bírái is. Így kegyelmes asszonyom sokakat mi közölünk is kivethetnének az ecclesiából. Immár most élete felől akarnak inquirálni úgy értem, méltó dolog-e azt ehhez varrani vagy nem? nagyságod bölcsen megítélheti. Mikor ő kegyelmek felől is inquirálnának, kiki ifjúságában mint viselte magát, sokat tanálnánk kivetőt ő kegyelmekben is, szégyen csak előhozni is, miben keresik nyavalyást s nem néznek arra, hogy azzal vallásunk gyalázódik; hatalmas nagy dolgokat hallgatnak el ez ellenkező felek. Valamely praedicatornak ifjúságában tött cselekedeti bizony meg nem hamisítja vallásunkat. Az istenért kegyelmes asszonyom, szálljon le ez nagyvillongás, legyen ezen nagyságtok, mert mi ott fenn nem találunk méltó okot ez emberek előtt ecclesiánk mentségire."

III. Rákóczy Györgynek Debreczeni Tamáshoz, uradalmi igazgatójához Várad 1646 máj. 22-ik leveléből az ugyan ez ügyre vonatkozó rész:

„Tolnai János dolgában végben fogja az ecclesia vitetni, abban kegyelmednek segíteni kell őket egyik fél se panaszkodhassék.

IV. Ugyanaz ugyanahoz. Boros Jenő 1646. máj. 28. következőleg ír:

„Tolnai János dolgában úgy tetszik compulsorium mandatumunk nélkül is végbe mehet az inquisitio."

V. Szentpéteri Imre deák, Rákóczynak egyik ügynöke s bizalmas embere, Sajó Szentpéter 1646 jun. 4-ről következő jelentést tesz egy hosszabb levelében:

Kegyelmes uram alázatosan kérem nagyságodat, ha mi vétek esik irásomban, nekem kegyelmesen megbocsássa, de én is azon kérem kegyelmes uram nagyságodat; az anglus papok dolga könnyen complamentiora ne menjen, hadd legyenek exiliumban ha csak esztendeig is, mert oly dogot veszek eszemben, hogy félek attól, hogy veszedelem ne követné az végét, nagy dolgok ezek kegyelmes uram, hogy az sátoros ünepeket letétessék; az Gráduált is megczáfolták, káromlották, kivált képen az szere(n)csi pap, az minden vasárnapra rendeltetett evangeliomot megvetették, melyeket régi jámbor tanító doctorok bevöttek és javallottak, mert az Isten dicsőségére illendők méltán voltak; mely jámbor tanítókat gyaláznák illetlen beszédekkel. Urát adhatom most, szakmári gyü-

lésben ment Edeléni praedikátortól hallám, hogy mikor Miskolczon lakott Tolnai, egy miskolci ember, mondja volt, mások előtt, hiszen nagy dolog ez, hogy Tolnai soha nem praedicálja az vasárnapi evangeliomot, az szó filében esett, Tolnainak, megpraedikálotta érette s azt mondta, veszz el mind az evangyeliommal együtt. Az ónodi tiszttartótól hallottam, hogy egy Tokaji Gáspár nevű praedicator az vármegyék hadaival oda fel volt, nagyságoddal, feleséges tisztes embernek mondják, Tokajban hagyta volt, de gyakorta hol ebédet hol vacsorát ada, az asszony vallására faggatta Tolnai, ki felől el kell hinni, jutott neki is az Lengyel Miklós természetiben, én igazsággal írom kegyelmes uram, hogy én igen vékony apostoli természetet esmertem benne, sőt azt mondom, hogy nem tudom, ha láttam-e olyan szentelen kevély bátorságot emberben, mert az sem felső, sem alsó rendeket már nem becsül vala; gyanakodnak kegyelmes uram, Megyessi Pál uramra is némely dolgokért, én jónak reményleném, ha oly edictom praescribáltatnék, kit senki közözlök tiszti vesztése alatt, vagy élete fogytáért megtartson, és által ne hágjon. Hogy az ur isten szent lelkével vezérelje kegyelmes uram nagyságtokat, szívből kívánom, kiért az ur istennek áldott neve dicsértessék mindörökké. Ámen.“

VI. Ifjabb (II.) Rákóczy György, testvérének Zsigmondnak, Székely 1646 jun. 16-kán írt hosszabb levelében a Tolnai-ügyben következőleg nyilatkozik:

Tolnai János állapotjárul mi semmit sem értettünk, voltunk oly reménységgel, kegyelmed irását látván Isten jó végét adja; minket ártatlanul kárhoztatnak asszonyunkkal, kegyelmeddel együtt az mi kegyelmes urunk erdélyi papok akarattján meg kellett volna nyugodniok, lássák, Istennek ostora rajtunk, mind külső belső egyenetlenség rajtunk várhatjuk reánk az utolsó romlást.

Én szegényt eltartani kész vagyok mindenestől, lássék, hogy ugyan az jóban vele vagyok, ha mit in fundamentalibus velünk nem ért, annak nem consentiálok.“

A szathmár-németi zsinat, mint tudva van, Tolnait hivatalától megfosztotta. Rákóczy a dévai papságot ajánlotta neki, azon feltétel mellett, hogy egy VI. pontu reversalist aláír. A reversalist s Tolnainak arra adott válaszát a Sárospataki füzetekben (a fennidézett helyen) már közöltem ugyan, minthogy azonban a vörösvári gróf Erdődy-féle levéltárban azok eredeti példányait megtaláltam, s ezek néhány variánst foglalnak magukban, minthogy ugyanott Rákóczy válaszát Tolnai feleletére, s Geleji Katona István püspöknek ugyanerről adott jelentését is megtalál-

tam, szükségesnek látom ekkép kiegészítve bemutatni az egész levéltárt az olvasónak :

VII. A Tolnai elé szabott feltételek:

1. Semmi újítást ne mozdítson, se az olyanokkal ne conversalkodjék, tanácskozzék, kik abban igyekeznének, az ecclesiát fel akarnák szűrni, zavarni, egyenetlenséget szerzeni, akarmiféle új rendtartásokat, énekléseket, az előtteknek elhagyásával és megvetésével nem kezd, s az, kik meg akarnák vetni azt, egyet azokkal nem ért.

2. Az templombeli könyörgésekben is az itt való módot követi; és egyéb mindenféle templombeli ceremóniákat és isteni szolgálatot is.

3. Püspök uramnak böcsületit megadja, s magát szübeli egyházi rendhez illendő engedelmességben is viseli.

4. Imide, amoda illetlen irásokat, izengetéseket nem téssen, és akarmiféle könyvek kieresztésében is magát püspök uram s az ecclesia tetszése, hire nélkül nem elegyíti, sőt ha kik titkon olyant akarnának is mozdíttani, velek egyet nem ért, azokkal ugyan nem is consultálkodik, sőt mind nekünk s püspök uramnak az olyanokigyekezetit értenünk adja.

5. Az ecclesiába mind lelki és testi botránkozás nélkül él és viseli magát, nem járván maga elmején indulatján, és generalis sinódus tetszése, javallása, s püspök uram tetszése, engedelme nélkül abban az ecclesiában semmi oly idegen nemzeti rendtartásit, akarmi légyen az, be ne hozzon, azt nem is követi, sem nem terjeszti, hintegeti, csak közönséges beszédben is, annál inkább tanétásában.

6. Az mely végzések Szakmárt Anno 1646 in mense junio és in Anno 1647 mense julió löttek, azokat szentül igazán megtartja, és effectuálja szentül igazán.

Alább R á k ó c z y í r á s á v a l. Micsoda punctom alatt akarnánk hivatalt Dévára adni Tolnai Jánosnak, im odaküldtük kegyelmednek; megolvassván kegyelmed ha mi jót s illendőt lát kegyelmed benne, ha mit el kell hagyni, vagy többíteni, abban is kegyelmed tetszését örömet veszszük, megolvassván küldje fel azt kegyelmed censurájával együtt. Albae Juliae 14 die Martii Ao. 1648.

G. R. m. p.

Kivül I. R. Gy. kezével: püspök uramnak adassék.

Kivül Geleji kezével: Az én kegyelmes uramnak ő nagyságának adassék.

VIII. Tolnai válasza e feltételekre:

Praefectus uram által való választételem a mi kegyelmes urunk kegyelmes oblatiójára.

Kegyelmed uram ezöket referálja a mi kegyelmes urunknak ő nagyságának.

I. Feles cselédöm lévén, melyet semmiképen meg nem oszlathatok, s nem is az telhetetlenségtől viseltetvén, (bizonyosságom ő felsége), hanem elakarván kerülni az külső szorgalmatoskodásokat, a mennyiben hivatalomnak gyakorlásában akadályul lehetnének: ez okokra képest fel nem érhetöm, az dévai ecclesiának jüvedelmével, tápláltatásunkat ruházatunkkal együtt, avagy csak szükségünkhöz illendőképen is.

II. Ha effelől meglehetne is, nagyobb akadályom ez, hogy fejmemnek igen veszödelmes és gyakor szédölgése s egyéb testömbéli betegösködések miatt egyes állapottal lévén, jó lelkem-esméretivel nem kötelezhetöm magamat az continuus szolgálatra. Mert megesnék az, hogy gyakorta két hétig s egy holnapig is nem fungálhatnék, annak a sz. ecclesiának igen nagy evidens megfogyzatásával.

III. De legeslegnagyobb s megoldhatatlanabb ok ez, hogy reversálissal akar ő nagysága engömet oda bocsátani. Holott immár a nationalis sinodusnak adtam reversalist, s nem hogy lelkem esméretinek (a kin csak az egy istennek vagy szabados urasága, s neki is egyedül akarom tartani, valamit ő szent felsége reám bocsát,) romlásával többre mehetnék, de még azt is, ha különben magyarázzák, hogy nem mint én cum expressa conditione adtam, lelkem esméretinek veszteségével kellene praestálnom.

Mindezőket uram jól megconsideralván, úgy látom, hogy Isten ő szent felsége elakarja kötni utamat az egyházi hivatalra. Ennekokáért amint élhetök, úgy kell élnöm. Legyen ő felségének bölcs akaratja.

Ő nagyságának az én kegyelmes uramnak fejedelmemnek minden előbbi kegyelmességével együtt ez újabb kegyelmes oblatióját s rám való provisióját igen nagy alázatossággal igyeközöm meghálálni egész életömben. Kévánván ő szent felségétől, hogy az ő dicsőségéhez való buzgóságát ő nagyságának ne csak megtartsa, hanem nevelje is az ő szent ígéjebeli és az igaz reformata religionak confessiójokban való tiszta értelem szerént.

Engömet a mi illet, én akárhol éljek igaz lelkem-esméretem szerent ígérem, melylyel az ítéletben meg akarok állani, hogy Isten az ő kegyelmét nálam megtartván, az igaz reformata religionak semmi cikkölye ellen nem igyeközöm véteni; hanem sőt inkább abban koporsómig mind megmaradni s neveködni, s mind pedig (ha isten akaratja úgy hozza) vérömmel is azt oltalmazni, s terjeszteni. Akarki mit hitessen, ítéljen és állasson felölem.

J. T. mpria.

(Eredetiről, melyet Tolnai János irt).

IX. Fejedelem Rákóczy György válasza Tolnai feleletére.

Tolnai Jánosnak ilyen választ kell adni replicájára.

Vesszük eszünkben, nemcsak elindított dolgait tartotta meg szívében, hanem még az ecclesiának adott reversálisát is aequivocatioval jesuitice színesen akarja magyarázni, és nem szívet, hanem csak köntösét változtatta volt meg, az ecclesia s mi előttünk. Vesszük azt is eszünkben, most is nem akar ő nyugodni, hanem azon előbbeni veszedelmes sectáját akarná többekkel előmozdítani, kiben tudjuk jól, fáradoznak is benne: mivel az, ki mit meg akar állani, tartani, s beteljesíteni, mindenre reá mehetne. Azért parancsoljuk, ha az mi birodalmunk alatt akar megmaradni, lakni akarmi állapotban, azokat az punctumokat ugy előtte viselje, csak legkisebbiket is meg ne sértse, az ellen ne cselekedjék semmiben, mert fejedelmi szavunkra adjuk érteni, ha egyházi személyt nem kezd viselni, megfogatjuk, törvény szerint kedvezés nélkül megbüntetjük, ha pedig ecclesiastica hivatalba lépzen, ugyis az ecclesia által arestáltatjuk, s törvény szerint procedaltatunk ellene, és azon jutalmat veszi el, az mit meg fog érdemleni. Im mind az magunk punctumit s reá való resolutióját és az mi ditióunkban levő ecclesiák között is kiküldözzük, s velek communicáljuk, s érteni adjuk ő kegyelmeknek, ki legyen belől s mi igyekezet.

(Eredeti minutáról.)

X. Geleji Katona püspök a fejedelemhez:

Kegyelmes uram, nem mondhatom, hogy elég kemény replicatio nem volna, de az isten indította nagyságodat rája, a ki is egyátalában nem javallja ügyekezeteke, tudom azt, hogy mind minékünk, főképen én nekem tulajdonitják, de tudja Isten s tudja nagyságod is, az mi azbeli ártatlanságunkat, mivel látom, hogy immár ő kegyelmek ugyan némi nemü vakmerő bátorsággal nyultak a dologhoz, én bizony kegyelmes uram, nem improbalom, vegyék eszekben, mások is, az kik velek tartják az dolgot. Hála Istennek immár nagyságod a dolgot mindenképen jól érti, s nem szükkölködik a nélkül, hogy nagyságodat valaki felőle informálja; érthet rajta mind ő s mind a tanácsa. Az ur isten szent lelkével igazgassa az nagyságod elméjét ennek utána is hathatósan, többek közt az ecclesiabeli egyességnek megtartására s annak következő felháborodásának eltávoztatására.

Nagyságod alázatos hive

Gelei István m. p.

(Kivül Rákóczy írásával:) 18 Novembris A. J. 1648.

(Külczim) Az mi kegyelmes urunknak ő nagyságának tulajdon kezében.

(Eredetiről, mely egészen a Geleji Katona István írása.)

(A hat első levél eredetije a kamarai, a VII. VIII. X. a vörösvári s a IX. viszont a kamarai levéltárban őriztetik.)

Tolnai ezután Rákóczy Zsigmond udvarában élt egész Rákóczy György haláláig; mikor sárospataki első tanárrá lett; de ellenei üldözése még ezután is tartott egész 1660 körül bekövetkezett haláláig. De mindig hű maradt elveihez, s a szabad eszméknek utolsó órájáig bátor előharcosa volt.

Szilágyi Sándor.

2.

A barsi helv. vall. evangélikusok folyamodványa Keresztély Ágost esztergomi bibornokérsekhez, 1714-ből.

Kitünő és főséges herceg,
Legkegyelmesebb urunk! .

Jobbágyi alázatossággal értettük meg szentséges uralkodónk-, legkegyelmesebb urunknak megyénkhez intézett azon parancsát, mely szerint a tisztelendő papság panaszt emelt ellenünk. A panasz azonban, kitünő és főséges hg, nem vonatkozhatik reánk, mert kétljük, hogy hasonló kihágások közöttünk történtek volna. Mert a lévai járásban vallásunk papjai még 1681. és 1687. előtt, sőt emberi emlékezet óta, az így kezdődő „Végre a templomok“ stb. 26-ik tcikk erejénél fogva, mai napiglan folyvást békés és szabad vallásgyakorlattal birtak gyülekezeteikben. Sőt boldog emlékü főséges királyunk s legkegyelmesebb urunk, József, és főséges királynénk s legkegyelmesebb urnónk, Eleonora, nyílt parancsai után is némely helyeken a földes urak, névszerint főtiszt. Forgách Pál ur Kis-Koszmályon, az elefánti főtiszt. pálos urak Garan-Mikolán, a zobori főtiszt. camalduli urak Uj-Barson, Ebeczky István ur Alsó-Pélen, Malonyay László ur Nagy-Endrődön, az oszlánai járásban pedig, Simonyi- és Szelezsényben, még a becikkelyezett templomokat is elfoglalták. Némely helyeken pedig, kitünő és főséges herceg, a mesterembereket és iparosokat, szentséges fejedelmünk s legkegyelmesebb urunk akarata, idézett törvények s kitünőségednek mult évben kiadott kegyes rendelete ellenére, a lévai plébános ur, vallásunkkal ellenkező szertartásokra, ugymint egyházi járdalatokra, büntetés alatt kényszeríti. Ezeket, ha kitünő és főséges hercegségednek úgy tetszik, méltóztatssék megvizsgáltatni.

Alázattal esedezünk tehát kitünő és főséges hercegségednek,

mint legkegyelmesebb urunknak, hogy gyülekezeteinket, fölséges uralkodónk, legkegyelmesebb urunk, kegyes parancsa szerint, azon karba, a melyben annakelőtte és a közelebbi zavarokig valának s a melyet kegyelmes nyílt parancsok követelnek, visszavezetni, a főtebb említett s elfoglalt templomokat, az érintett törvények és záradék erejénél fogva, kegyelmesen visszaadni, ő szentséges fölsége parancsainak valódi értelmét nekünk megmagyarázni s ez eljárás ellen bennünket kegyelmesen oltalmazni méltóztassék, mert a lévai járásbeli szolgabíró ur papjainkat a vallás szabad gyakorlatától máris eltiltotta. Kitünő s fönséges herczegséged e kegyét alázatos imáinkkal megérdemelni törekedve, maradunk

Kitünő s fönséges hercegségednek

alázatosan engedelmes szolgálí
barsmgyei hely. vallásuak.

A bibornokérsek válasza :

Miután ő szentséges fölségének a vallásügyben legujabban kiadott rendelete egészen világos, azt máskép, mint szavainak valódi értelme szerint, nem magyarázhatjuk, t. i., hogy a vallásügyben úgy a katolikusok, mint az akatholikusok tartsák meg mind azt, mit a soproni és pozsonyi országgyűlések tcikkei tartalmaznak, és tartsák meg úgy, miként a vallásgyakorlat a közelebbi zavarok előtt és azoknak kezdeteig szokásban volt; mely valódi értelem ellenére sem a katolikusok, úgy a papság, mint a világiak, sem az ágost. és hely. vall. országlakosok, a vallásgyakorlatra vonatkozólag, egymást ne háborgassák.

Kelt Szentkereszti várunkban, máj. 24. 1714.

Szász bibornok, esztergomi érsek.

(Másolatok az Acta religionaria protestantium in Hungaria I. köt. a nemzeti muzeumban).

Latinból közli

Garády.

3.

Campegius Vitranga magyar tanítványai Franequerában.

Nomina virorum illustrium Hungar. in celeberrima academia Franeqr. Fr. sub celeberrimo Campegio Vitranga studentium subscriptorum hoc ordine prostant ab a. 1686.

Anno 1686.

Mich. T. Tsepregi Trans.

Joseph. Felfalusi Trs.

Steph. M. Vetsei ung.

Steph. S. Patai ung.

Georg. Batai Tr.

Andr. Diosi Rivulino ung.

A. 1687.

Andr. Diosi Riv. Hung.
Georg. Batai Tr.
Mich. Csepregi Tr.
Steph. Patai ung.
Steph. Vetsei ung.
Joh. Bekesi ung.
Joh. Kondorosi ung.
Valentinus Létzfalvi Tr.
Joh. Nagy Vati.

A. 1688.

Mich. Csepregi Tr.
Marc. Zádorfalvi
Samuel Bandi ung.
Steph. K. Nábudvari Tr. ung.
Steph. Pataki Sylvanus.
Steph. Kisvardai ung.

A. 1689.

Mich. Csepregi Tr.
Laur. Viski Tr.
Steph. Sztropkai Hung.
Steph. Pataki Sylv.
Geor. Vetsei ung.
Steph. M. Vásárhelyi Tr.
Dan. Dioszegi ung.
Andr. Csapai Tr. Epus.
Sam. Bandi Tr.
Efrain Csengeri ung.

A. 1690.

Andr. Csapai Tr.
Efrain Csengeri Tr.
Steph. M. Vásárhelyi
Joh. Böltskei ung.
Steph. V. Szombathi ung.

A. 1691.

Sam. Dömsödi ung.
Joh. Csúzi ung.
Joh. Raczkevi ung.

Mich. Tasnadi ung.
Mich. Szathmarnemetei ung.

A. 1692.

Steph. G. Szétsi ung.
Steph. Abaczi ung.
Steph. Polgari ung.
And. L. Nanasi ung.
Mart. S. Neopolitanus ung.
Steph. Kints. Ketskeméti ung.
Nic. Uj-Varasi ung.

A. 1693.

David M. Solti ung.
Geor. Szilágyi ung.
Sam. Rivulinus ung.
Mart. Ujvarasi

A. 1694.

Mart. Hunyadi past. Tord.
Mart. Szilágyi
Joh. Szilágyi
Steph. Szentellei¹⁾ ung.
Andr. Gyöngyösi ung.
Bened. Jenei ung.
Nic. Pati ung.
Joh. Patai ung.
Sam. Bagosi²⁾

A. 1695.

Andr. Gyöngyösi
Joh. Csaholczi ung.
Mart. Viski ung.
Petr. Szilágyi syl.
Mart. Szilágyi prof. Enyed.

A. 1696.

Georg. Szokalyai
Gre. Szőnyi

¹⁾ Vizaknai Bricciusnál: Zentelki István.

²⁾ Talán Bajcsi Sámuel, kiről Vizaknai Briccius 1695 mart. 23-kán emlékszik naplójában.

Petr. Magjari Eppus cis Dan.
 Joh. Pataki ung.
 Joh. B. Keszi ung.
 Steph. Vári ung.
 Georg. Szovanyi sylv.
 Balth. Zalanyi
 Joh. Tétsi
 Steph. Debreczeni
 Petr. Nádudvari
 Nic. Csáki ung.
 Joh. Ujvári
 Sam. Nádudvari

A. 1697.

Steph. Ketskéméti
 Sam. Dioszegi
 Joh. Thuri
 Fran. Sóós pt. Eppus Tr.
 Petr. Csengeri pastor Clad.
 Paulus Gyöngyösi
 Sam. Nádudvari
 Greg. Szőnyi
 Petr. Magjari
 Steph. Debreczeni
 Mart. Bagosi
 Steph. Helmeczi
 Mich. Diószegi
 Joh. Tétsi

A. 1698.

Andr. Gyalai
 Andr. Zilahi Tr.
 Steph. Helmeczi
 Petr. Püspöki
 Mart. Bogdan
 Joh. Harsányi
 Steph. Szokolyai
 Steph. Ketskéméti

A. 1699.

Joh. Veszprémi
 Sigis. Pálfi Tr.

Andr. Zilahi
 Andr. Hunyadi
 Steph. Szederkényi
 Joh. Csúzi
 Joh. Harsányi
 Paul. Szenczi
 Joh. (?) S. (?) Nánási
 Thom. Crisbai
 Petr. Püspöki
 Joh. Pelsuczi
 Steph. Helmeczi
 Mart. Bogdan
 Mich. Solymosi
 Joh. Detsei
 Joh. Berzetei
 Steph. Ketskéméti

A. 1700.

Jos. (?) h (?) Nánási
 Andr. Hunyadi
 Mart. Bogdan
 Pau. Szenczi
 Steph. Ketskéméti
 Sam. Martonfalvi
 Steph. Szathmári
 Steph. Földvári
 Joh. Patai
 Fran. Némethi
 Joh. Kabai
 Mich. Szalontai
 Andr. Békési
 Math. Berethi
 Georg. Sz. Péteri
 And. Füleki

A. 1701.

Andr. Békési
 Geor. Ketskéméti
 Geor. Szigethi
 Joh. Kabai
 Mich. Szalontai
 Joh. Patai

Steph. Benei
 Georg. Sz. Péteri
 Steph. Tolyhi
 Joh. Eorvendi
 Mart. R. Szombathy
 Steph. Szathmári
 Sam. Nyiregyházi
 Geor. Bonyhai
 Steph. Pápai
 Mich. Szoboszlai
 Sam. Martonfalvi
 Geor. Sellyei
 Steph. N. Azari
 Math. Berethi
 Joh. B. Hunyadi

A. 1702.

Joh. Cat. Debreczeni
 Joh. Hunyadi
 Joh. Almási
 Geor. Ujfalusi
 Mar. R. Szombathi
 Geor. Szigethi
 Steph. Tolyhi
 Geor. Ketskeméti
 Mich. Szoboszlai
 Steph. Bodoki
 Joh. Sz. Péteri
 And. Buzinkai

A. 1703.

Joh. Sz. Péteri
 Joh. Almási
 Sig. Ujvári
 Joh. Serkei
 Gre. Veszprémi
 Pau. Fügedi
 Joh. Csernahai
 Math. Szepeai
 Fr. Kotsi
 Steph. Kotsi
 Steph. Nemedi

Mich. Budai
 Steph. Patai
 Sam. Patai
 And. Panyoli

A. 1704.

Greg. Veszprémi
 Pau. Fügedi
 Joh. Csernahai
 Sam. Ujvári
 Steph. Nádudvari
 Fr. Sz. Györgyi

A. 1705.

Steph. Nádudvari
 Fr. Sz. Györgyi
 Dan. Kabai
 Steph. Simandi
 Nic. Csekei
 Joh. Desi
 Mich. Udvarhelyi

A. 1706.

Dan. Kabai
 Steph. Szikszai
 Math. Bacsoni
 Steph. Kereszturi
 Sam. Tarczali.

A. 1707.

Sam. Tarczali
 Mart. Almási
 Joh. Sz. Némethi
 Steph. G. Szigethi.

A. 1708.

Pet. K. Vásárhelyi
 Joh. Viski
 Steph. Enyedi
 Steph. Szódi
 Pau. Komáromi.

A. 1709.

Pau. Komáromi
 Steph. Enyedi
 Steph. Sződi
 Jos. Deáki
 Mich. Csúzi
 Fr. Szőnyi
 Joh. Szkárosi
 Petr. Vásárhelyi
 Geor. Szigethi.

A. 1710.

Paul. Lenti
 Mart. Toltsvári.

A. 1711.

Joh. Csehi
 Joh. Nagyidai
 Petr. Veresmarti

A. 1712.

Franc. Zemlenyi
 Lan. Zserczi
 Joh. Sz. Péteri
 Joh. Ladányi
 Andr. Szilágyi
 Joh. Köpöczi
 Balt. Zágoni
 Mich. Tokai
 Joh. Kállai

A. 1713.

Mich. Köpöczi
 Balt. Zágoni
 Joh. Vitéz
 Gabr. Vitéz
 Joh. Naszályi
 Joh. Ványai
 Joh. Köpöczi
 Sam. Sz. Györgyi
 Andr. Göbölly
 Geor. Zsérczi
 Andr. Munkácsi

A. 1714.

Jos. Komáromi
 Joh. Szentesi
 Joh. et Gabr. Vitéz
 Sigis. Dési
 Joh. Remetei
 Sam. Aszalai.

A. 1715.

Petr. Toronyi
 Joh. Miskolczi
 Geor. Desi
 Nic. Tunyogi
 Geor. Kapronczai
 Colom. Barothi
 Sam. Aszalai
 Jos. Csernatonai
 Mich. Deső
 Joh. Zabari
 Steph. Pesti
 Steph. Mihályi
 Joh. Debreczeni
 Steph. Soós R. Szonti
 Step. Zalányi
 Joh. Tabajdi
 Mart. Körösi
 Geor. Körmöndi

A. 1716.

Joseph. Csernatonai
 Mich. Komáromi
 Geor. Szathmári
 Andr. Kibédi
 Sam. Aszalai
 Geor. Körmöndi
 Steph. Pesti
 Mart. Bacsoni
 Andr. Budai
 Geor. Némethi
 Sam. Pathai
 Geor. Igoó
 Sigis. Dési

Joh. Remetei
Paulus Viski
Petr. Eörsi

A. 1717.

Geor. Szathmári
And. Oltsai
Joh. Kövesdi
Geor. Igoó
Steph. Sylvanus
Joh. Debreczeni
And. Pataki
Geor. Némethi
Joh. Aszalai
Steph. Kereszi
Dan. Ketskemeti
Greg. Nagy Mihályi
Mich. Enyedi
Steph. Komáromi athr.
Georg. Szoboszlai
Sam. Czeglédi
Dan. Heczei
Petr. Gálfi
Sam. P. Madi
Steph. Vetsei
Georg. Vetsei
Fran. Papai
Steph. Papai

Steph. T. Szilágj
Joh. Banhorvatj
Steph. Szini
Sam. Zilahj
Steph. Polgardi
Mart. Ráczkevi
(Mich.) Vári
Sam. Selyebi
Andr. Bándj
And. Vásárhelyi
Ladis. Biborcza falvi
Kecskemeti
And. Edelényi
Mich. Sallai
Steph. Faragó
Paulus Eöri
Joh. Gyöngyösi
Mih. Ketskemeti
Andreas Eölvédi
Sam. Rapolti
Petrus Kovasznai
Bilkei
P. Megyaszai
Petrus Pelsuczai
Paulus Kamarasi... non fuit ocol
Steph. Enyedi... neque hic
Joh. Enyedi
Vajai... neque hic.

Ezen névsort egy Nagy Körös városa levéltárában őrzött 8 rétű kéziratban találtam, melynek 21-dik levelén ez olvasható: Erat Itinerarium Humnissi ac Doctissimi Dom. Steph. Gellért Rév-Komáromi, quod post ejus dura fata, degustante Franequerae Frisiorum 20 Junii ai 1721. devolutum est via legitima ad P. Ö. ms. — A napló kezdete: Anno 1717. Die 10. July. re. . . . vi senioratum Dno Mih. Sallai. 11. Iter ingredior Czibinense cum clarisso Zilahi. A 15-dik levélen: Gratia dei expirante anno MDCCXVII. intradi annum MDCCXVIII. Basileae Rauracorum.

A 21. lapon olvasható jegyzet írja: P. Ö. nem más mint az 1717-ik évi névsorban előforduló Paulus Eöri, ki Őri Fábián Pál névvel 1723—1730-ig nagy-körösi második pap volt az ugyanezen névsorban 1697—

98 és 99-dik évek folytán szintén feljegyzett Helmecki István — előbb szatmári, azután n.-kőrösi első paps később a dunamelléki superintendens s az „Igazság paizsa”-nak szerzője mellett Őri F. Pál 7 évig azaz 1723 — 1730-ig szolgált Kőrösön s ezen idő alatt 1726-tól 1730-ig a kőrösi egyházban kereszteltek, házasultak s megholtak névsorát is feljegyezte ezen kötetbe. 1730-ban ráczkevei pappá lett, hol 16 évi szolgálata után meghalt 1746-ban. A kötet végén ráczkevei papsága idejéből is vannak aprólékos jegyzetei, de csupán az 1730-dik évről. Valószínű, hogy a kötet akkoriban mindjárt visszakerült Nagy-Kőrösre.

Egy catalogus librorum-on kívül, mi 5 lapot tölt be s C. Kapos(i) Gram. Hebr. Scripta s Pázmán(y) Orationes-en kívül, az akkori jelesebb német theologiai munkák címét foglalja magában; olvasható még benne a következő *Memoriale*: Cum salutarem Belgicas Academias ampl. sedes scholastica Debrecinensis, meos conatus promovit triginta aureis formalibus, sub spe refusionis dimidiaie partis.

13. Aug. Ai 1727. per Legatis ejusdem scholae refudi decem aureos formales Kremneczienses; restabunt quinque refundendi.

Eodem tempore ex collecta s Ecclae Kőrösiensis acquisitos flor totaliter unum et viginti atque den. viginti, per eosdem legatos eidem collegio resignavi.

Utramque partem accepisse se testantur Inlyti Collegii isto tempore ablegati Nicolaus Farkas, Gregorius Szeremlei.

Ami már a fenn közlött névsort illeti, mi a kötetnek 10 s $\frac{1}{4}$ levelét foglalja el: — az koránt sem teljes. A czim szerint a Campegius Vitringa-t hallgatott magyar theologusok névsora az csak s az is csupán az elősorolt évekről. Az utolsó évben feljegyzett 3 nem theologus neve is keresztül van benne huzva s — mint látható — e körülmény a nevek után meg is említve.

Camp. Vitringa 1681-ben Január 11-kén foglalta el a héber nyelv és bibliai archeologia tanszékét a franekeri egyetemen (22 éves korában). 1683-tól kezdve ezeken kívül a theológiát, — 1693-tól kezdve pedig az ecclesiasticat is tanította egészen 1716-ig, amikor gyengélkedő egészségére való tekintetből kitünő képzettségű 23 éves fia segédül rendeltetett mellé. Camp. Vitringa 1722. március 31-kén halt meg. — Ezekből kitünik, hogy a közlött névsor azok neveit sem foglalja magába, a kik C. V.-t hallgathatták. Maga Őri Pál is — mint látszik — még 1721-ben is a franekeri egyetemen vólt s csak mint 1717-dik évi hallgató van feljegyezve; Révkomáromi Gellért István pedig, kinek e névsort köszönhetjük, a franequerei tanulók ezen névsorában szinte nem jön elé.

Azonban azt gondolom, hogy ha még egyszer oly csonka és hiányos volna is e névsor, mely oly kitünő tudós nevével kezdődik mint Csepregi Turkovics Mihályé: akkor is méltó volna a közzétételre. Mint

ilyen is hadd járuljon azon névjegyzékek sorához, melyek a magyar tanulók külföldi iskolázását általában bizonyítják. Egy magában addig is míg a teljesebb, nem csupán a theologiai tudományok hallgatása végett Franequerat látogató magyar ifjak névsora elékerül, — hadd tegyen arról tanubizonyságot, hogy a 17 s 18-dik században 32 év alatt csak ezen egy külföldi egyetemen több mint harmadfél-száz magyar reform. hittanhallgató tanult — s az előforduló számos kiváló név után ítélve melyeknek viselői nem ritkán 2—3 évet töltöttek azon egyetemen, — szép sikerrel tanult.

Közli: Szilády Áron.

Különfélék.

„A debreceni Rákóczi-harang és a német császár ágyú i.” E cím alatt a Vasárnapi ujság folyó évi első száma, a Figyelmező mult havi számából egy rövid cikkecskét közölván, azt jegyzi meg, hogy „a Rákóczi-haranghoz már még sem illenék semmi, épen a német-császár az on ágyúiból, melyek a francia kétségbeesett harcokból kerültek hozzá.” Tökéletes igazsága van a Vasárnapi ujságnak és biztosíthatjuk is őt, hogy ama kis cikk írója teljességgel nem gondolt francia ágyukra, hanem talán gondolhatott olyanokra, amelyeket a porosz király ottan Nikalsburg körül vett el, ahol ő aztán csakugyan békére vezető fegyver-szünetet is kötött, és pedig épen azon Nikalsburg körül, ahol az ő családjának fejedelmi rokona Bethlen Gábor valaha szinte békét kötött. stb. A hasonlatot még tovább is lehetne folytatni. Egyebiránt felemlíthetjük, hogy a Figyelmező ama kis megjegyzése épen nem valami különös célzattal volt oda vetve.

Hunyadi Mátyás királynak egy oklevele, amely kelt Bécsben az ő városában. — T. Tardy Sándor ur ismét szíves volt néhány oklevelet tenni le kezemhez, ajándokul a debreceni főiskola könyvtára számára. Én mind a korábban, mind a jelenleg ajándékozott okleveleket a legközelebbi egyházkerületi közgyűlésen csakugyan bemutatám és általadám, ahol azok az ajándékozó iránti szíves elismeréssel fogadtattak. Az utóbbi oklevelek közt van egy, fájdalom! már pecsét nélküli, de különben egészen ép, pergamenre írott eredeti oklevél Mátyás királytól, mely kél 1489. febr. 21. **Bécsben az ő városában.** „Datum Viennae civitate nostra australi“ etc. Az oklevél különben, — a melyet, mihelyt egy kis tér lesz rá, közölni fogok, — nem egyéb, mint egy nova donatio, Maghi Pál dévai várnagy s annak testvére számára, némely Szabolcs- Közép-Szolnok és Ugocsa megyei birtokokról. — Jól tudjuk, hogy Mátyás királynak Bécsben kelt oklevelei nem épen nagyon ritkák; a debreceni főiskola könyvtárában azonban, amely régi oklevelekkel épen nem bővölködik, az említett oklevél bizony-
nyal nem utolsó kincs leend.

Szerk.

A debreceni ref. egyház szülötteinek, halottainak és házasultjainak száma, a legközelebbi száz évről.

Év	Szülöttek, illetőleg kereszteltettek			Megtaláltak összesen	Házasságra lépett pár	Év	Szülöttek, illetőleg kereszteltettek			Megtaláltak összesen	Házasságra lépett pár
	Fi	Nő	Összesen				Fi	Nő	Összesen		
1773	639	580	1219	1015	319	1816	711	727	1438	1037	373
1774	572	601	1173	818	247	1817	763	677	1440	1338	350
1775	619	605	1224	1055	250	1818	746	724	1470	1973	368
1776	601	565	1166	1000	240	1819	831	754	1585	1035	354
1777	617	632	1249	1107	251	1820	704	726	1430	884	318
1778	630	633	1263	913	303	1821	741	706	1447	982	300
1779	672	630	1302	945	341	1822	796	717	1513	1044	413
1780	684	647	1331	923	238	1823	738	755	1493	2197	339
1781	685	670	1355	952	304	1824	788	780	1568	1017	355
1782	633	556	1189	1279	262	1825	751	766	1517	799	296
1783	687	646	1333	1018	290	1826	731	725	1456	1279	314
1784	697	666	1363	915	377	1827	763	703	1466	993	328
1785	687	640	1327	994	287	1828	709	676	1385	1178	287
1786	651	651	1302	1257	298	1829	700	648	1348	1790	319
1787	692	648	1340	1045	312	1830	765	760	1525	1467	349
1788	702	638	1340	1213	353	1831	600	572	1172	3074	350
1789	629	607	1236	1500	332	1832	632	601	1233	1097	520
1790	753	700	1453	979	285	1833	729	741	1470	1496	471
1791	625	575	1200	1048	238	1834	790	708	1498	1124	412
1792	688	674	1362	952	355	1835	700	737	1437	1070	341
1793	746	691	1437	1467	303	1836	713	765	1478	1196	328
1794	732	771	1503	1007	370	1837	639	605	1244	1083	227
1795	596	583	1179	1265	184	1838	703	650	1353	1187	391
1796	647	614	1261	928	268	1839	776	726	1502	1184	369
1797	644	634	1278	1115	262	1840	700	681	1381	1240	324
1798	613	636	1249	1078	304	1841	765	723	1488	1344	395
1799	682	686	1368	1013	332	1842	720	647	1367	1386	288
1800	725	722	1447	860	330	1843	691	734	1425	1198	348
1801	619	641	1260	1652	326	1844	756	752	1508	1141	370
1802	784	717	1501	1408	329	1845	709	710	1419	1205	377
1803	671	689	1360	942	335	1846	766	732	1498	1336	345
1804	729	711	1440	1198	396	1847	630	643	1273	1336	269
1805	690	711	1401	1525	321	1848	678	594	1272	1508	305
1806	706	719	1425	1506	369	1849	633	629	1262	2367	366
1807	682	742	1424	1388	377	1850	736	716	1452	1041	512
1808	763	738	1501	1150	318	1851	743	711	1454	1098	383
1809	716	699	1415	1115	231	1852	779	753	1532	1049	464
1810	750	694	1444	1558	338	1853	765	682	1447	1575	362
1811	820	727	1547	1437	347	1854	667	692	1359	1258	315
1812	680	660	1340	1353	264	1855	761	686	1447	1478	249
1813	773	687	1460	878	312	1856	698	660	1358	1200	275
1814	716	683	1399	1591	307	1857	795	746	1541	1106	344
1815	723	726	1449	959	291	1858	708	708	1416	1454	281

Év	Születtek, illetőleg kereszteltettek			Megtaláltak összesen	Házasságra lépett pár	Év	Születtek, illetőleg kereszteltettek			Megtaláltak összesen	Házasságra lépett pár
	Fi	Nő	Összesen				Fi	Nő	Összesen		
1859	763	743	1506	1231	261	1867	698	678	1376	1244	339
1860	751	710	1461	1177	342	1868	741	743	1484	1381	424
1861	766	759	1525	1318	335	1869	744	843	1587	1292	429
1862	793	715	1508	1489	380	1870	780	752	1532	1368	338
1863	719	708	1427	1566	345	1871	894	855	1559	1454	413
1864	758	684	1442	1291	236	1872	803	760	1563	1771	337
1865	727	695	1422	1476	315	1873	738	718	1456	2500	324
1866	811	694	1505	1377	346						

A debreceni reform. egyház anyakönyveiből közli.

B. J.

ref. segédlelkesz.

Könyvismertetés.

Az új szövetségben előforduló oly idézetek, melyek az ó szövetségből vétettek, fő vonatkozással Dr. Böhl E. bécsi hittanárnak „Forschungen nach einer Volksbibel zur Zeit Jesu“ stb. című művére.

Cognitio librorum est mater studiorum.

A theologia, bármiként definiáltassék is, — mindaddig mig nem a „science exacte“ fogalmából vett mértékkel mérünk — megérdemli jogosan a tudomány nevet, megérdemli, ha tudomány alatt értjük a helyes, alapos és jól rendezett ismeretet, tekintet nélkül arra, hogy mely uton szereztük azt. Minden tudománynak meg van a maga tárgya — az a mit ismerünk vagy megismerni törekszünk, s meg a maga alapja, a melyből kiindulva, ismeretet szerezhetünk az illető tárgyról. A theologia fogalma a valláshoz vezet vissza, mint tárgyhoz, s ennek fogalma Istenhez, — vagy ha úgy tetszik az Isten eszméjéhez. Ez a theologia kiindulási pontja — Isten a tárgya. (λόγος περί τοῦ θεοῦ). Mig tehát a vallás alapja az Istenezsme, addig az Istenezsmén alapuló vallás tudományának első és főfeltétele az Istenismeret. Isten mi- és kilétének, akaratjának megismerésére kell tehát törekednünk. De hogyan? Hogyan ismerhetünk meg oly valamit, vagy valakit, a mi, vagy a ki nem esik érzékeink alá? — Oly kérdés ez, melyre felelni egy önálló értekezés tárgyat képezhetné, s mely korántsem tartozik jelen tárgyam körébe. — Itt egyszerűen abból indulok ki, hogy Istent és akaratját az ő kijelentéséből, nyilvánulásaiból ismerhetjük meg. S már a szerint, amint az egyik vagy másik egyén, az egyik vagy másik nép in concreto az isteni kijelentést így vagy amúgy észleli, így vagy amúgy fogja fel, s a nemzedékről nemzedékre szálló hagyományokat saját bensője sugallatával színezi — áll elő a különböző Istenfogalom, — s a különböző vallásalakzat (Polytheiz-

mus — s ennek különböző csoportjai- és monotheizmus, úgy a mint azt a vallások fejlődésének történelme mutatja). Minden vallásalakzat hivei különös isteni kijelentésre hivatkoznak, mely kijelentés írásba foglalva — az illető vallásalakzat alapelveit és alaptanait tartalmazza. (Védák, Zend-Avesta, Korán, biblia stb). A keresztyén vallás ily szent könyve a biblia; ez azon könyv, melybe azon isteni kijelentés van foglalva és letéve örök időkre, melynek alapján Istent megismerhetjük, ha Őt abban a hit világánál keressük. E szent könyvre van az egész keresztyén tan épülete alapítva és ez alapon felemelve, vagy más szókkal: az összes szent írásból van egybehordva és összeállítva. Így tehát theologia, a. m. „λόγος περὶ τοῦ θεοῦ ex verbo Dei (quod in scripturis sacris continetur) desumpta.“ Tehát Isten, a vallás közvetlen (modus Deum cognoscendi et colendi), s a theologia közvetőleges tárgya legtisztábban s leghelyesebben a bibliából ismerhető meg. Minél tisztább és helyesebb ez ismeret, annál tisztább a vallás, annál kevésbé van babonás- vagy tév-hittel megfertőztetve. Az ember, Isten minél tökéletesebb megismerésére nem csupán valami külső, rajta kívül fekvő tekintély vagy hatalom által erőszakoltatik, hanem mint a priori vallásos lény, azaz minthogy benne a vallásos érzet (egy nálánál főbb lény elfogadása, s az az iránt való hódolat) mint előderő jelen van, csak ez előderőt fejleszteni feladata, melyet szunyinyadozásából a külvilág szemlélete s az önvizsgálat korán felébreszt; feladata Istennek, törvényének s ebben kifejezett akarátának mind tökéletesebb tökéletesebb ismeretére törekedni, s így minden ember elmulaszthatlan kötelessége azon forrásból, mely azon célra előtte nyitva áll, — az isteni kijelentésből — meríteni, mely forrás kiapadhatlan, s minden meritésnél új ér cseppeit nyújtja számunkra. E forrás cseppeit némelyek csak közvetítés útján élvezik, mások pedig közvetlenül; némelyek maguk meritnek, míg mások csatornák útján akarnak részesülni abban, mit közvetlenül is élvezhetnének, hol nem volnának azon veszélynek kitéve, hogy a kista, egészséges forrás vizéhez a rövidebb vagy hosszabb, többé vagy kevésbé zárt, tisztán vagy tisztátalanul tartott, s jó vagy rossz elemekből készült csatornákbani folyása alatt idegen, s kisebb vagy nagyobb mértékben káros hatású elemek is vegyülhetnek; sőt a kristálytiszta cseppek egy helyt meggyülve, nem birván lefolyással, bűzhödt mocsárrá válhatnak, melynek tulajdonosa és bérlője az első áldozat. Fontes adire! ez tehát a jelszó mindenkire nézve, az az olvassa kiki maga az írásokat szorgalmasan, s igyekezzék azokból saját szükségérzete, felfogása és nézlete szerint napról napra helyesebb ismeretet, épülést és lelki tápot szerezni; igyekezzék a tudás és hit ereje által azon kulcsot megtalálni, melynek segítségével a lelkében naponként felmerülő talányokat a véges és végtelen közti viszonyt illetőleg megoldhatja és saját belvilágát a külvilággal öszhangzatba hozhatja. Olvasni kell az írásokat! (v. ö. Ján. 5: 39; I Tim. 4: 13; 2 Tim. 3: 16; Máté 22: 29; Csel. 17: 11; Rom. 4: 23, 24; 15: 4; I Kor. 10: 10, 11; Kolos. 3: 16). Az itt felsorolt helyek is ezt követelik, vagy tételezik fel, s ezekkel szemben elesik a római egyház azon tana, hogy a világiaknak nem illik és nem is szabad a szent írást olvasni. E helyeken kívül valamennyi egyházi atya követelte a szent írás olvasását, úgy többen a scholastikusok között, valamint a reformatio után is több derék római katolikus egyházi tekintély állítja a szent írás olvasásának mindenkire nézve való szükségességét. (v. ö.

Leander van Ess, Auszüge aus den hl. Vätern und anderen Lehrern der kath. K. über das nothwendige und nützliche Bibellesen zur Aufmunterung der Katholiken. — Ezen L. van Ess maga is készített többek közreműködésével egy csinos német bibliafordítást, — de nagyrészen a Vulgata után.

A keresztyének szent könyve — vagy a mint közönségesen nevezik bibliája — két részből áll; egyik az ó, a másik az új szövetség. Az ó szövetség eredetileg csak a zsidó nép szent könyve — vagy vallásos okmánya volt, s héber nyelven lévén írva, nem lehetett ezen alakban minden nép közös birtoka. Közvetítésre volt szükség. Így állottak elő régibb és újabb időben a különböző fordítások, hogy így mindenki, ki igazán vágyik Istent ismerni, hogy őt aztán amilyennek ismerte, akarhatja szerént tisztelje, ez iratokat — Isten kijelentését, törvényét maga olvassa. Készültek tehát a fordítások és készülnek még ma is e közvetítések különösen a nép és azon egyének számára, kik nem foglalkoznak ex professo theológiával, s így nem is tüzetesen más szempontból a bibliával. Mert azoknak, kik magukat theológiára szánják elengedhetlen köteleességük választott tudományuk pecsétetes levelét, magna chartáját teljesen ismerni és pedig nem csak egy mindig hiányos fordításban, hanem az eredeti nyelven is, mert csak onnan betűzhető ki az egyes helyek határozottabb s valódi értelme. Ha tehát fennebb azt mondtam mindenkinek: fontes adire! azaz, hogy kiki olvassa maga vallása okmányát, itt is csak azt mondom a κατ' ἐξουχίᾳ theologusoknak: fontes adire! az az igyekezzenek azon iratokat, melyeknek szolgálivá (de nem rabszolgáivá!) szegődtek — teljesen ismerni, ismerni azokat a magok alapjukban, eredeti nyelvükön, és modorukban és színezetükben, mint a derék jogász ismeri a codex Justinianeust. A „fontes adire!“ itt különösen az ó szövetségre vonatkozik, melynek nem csak eredeti nyelve, de tartalmi ismerete is oly igen el van hanyagolva, ide számítva az annak megértéséhez szükséges régiségtani, geo- és topographiai ismereteket is. Már pedig, hogy az ó szövetséget Jézus és az apostolok mennyire becsülték, az tudva van, minek egyik legnagyobb bizonyítéka annak gyakori idézése az újszövetségben ó νόμος név alatt, s a belőle átvett idézetek (szám szerint 275. v. ö. The old. Testament in the New, by David Turpie, a 267-dik lapon.) — Az új szövetség görög nyelven lévén írva, az ó szövetségből átvett idézetek is e nyelven vannak visszaadva, az eredeti héber szöveg elhallgatásával (kivéve egy idézetet a 22-dik zsoltár 2-dik verséből, Máté 27: 46, Márk 15, 34.) s itt már önként azon kérdés merül fel minden gondolkozó előtt: vajjon az illető új szövetségi írók maguk fordíták-e az idézett helyeket a héber eredetiből, vagy azt már görögre fordítva találták s abból idézték; s ha maguk fordíták, birtak-e kellő képességgel az eredeti szöveg megértéséhez? Az általánosan tudva van, hogy az újszövetségi írók korában az ó szövetség görög fordítása, az úgy nevezett „hetven férfi fordításában“ (Septuaginta, vagy röviden LXX; másképp versio Alexandrina) már el volt terjedve, mely fordítás nem egyezék meg szorosan az eredetivel, imitt amott kihagyások, még több helyett bővitések, toldalékok vannak, másutt meg ez eredeti szöveg hibás olvasása szült eltérő fordítást. S ha már most valaki csak egy pár, az ó szövetségből vett új szövetségi idézetet összehasonlít a héber eredetivel és a LXX-val, úgy fogja találni,

hogy azok az elsővel csak igen ritkán, s az utóbbival sem s nem egészen egyeznek meg. Honnan e tarka-barkaság! Avagy tán azt kell felvennünk, hogy a héber eredetivel megegyező idézetek a héber szövegből, a LXX-val egyezők emeből vannak átírva, míg a fennmaradt rész, mely a két szöveg közül egyikkel sem egyezik szándékos változtatásnak tartandó, s az új szövetségi írók személyes akaratának, subjectiv véleményének, vagy pláne tudatlanságának tulajdonítandó? Ezek mind igen fontos kérdések, s helyes megoldásuk sok velük együtt járó problema megfejtését adja.

E kérdésekre akart feleletet adni Böhl Ede bécsi ref. hittanár, igyekezvén kimutatni azt, hogy az új szövetségben előforduló ó szövetségi idézetek mind egy szövegre vihetők vissza, mely szöveg sem nem a héber eredeti, sem a LXX. E műve ez előtt pár hóval ily cím alatt jelent meg: „Forschungen nach einer Volksbibel zur Zeit Jesu und deren Zusammenhang mit der Septuaginta — Übersetzung. Bécs. Braumüller. Ára 2 frt. o. é.

Mig a mű részletes ismertetésére térnék, legyen szabad egy pár szóban írójáról szólni.

A jelenleg 37 éves író már évekkel ezelőtt ismeretessé tette magát a theologiai irodalom mezején egy nagyobb (12 messiási zsoltár Bázel 1862) és két kisebb (a salamoni predikátor könyvében előforduló arameai kifejezésekéről és Jesajas jóslata a 24 fejezettől a 27-ig) műve által. Az elsőt mint baseli rendkívüli tanár írta 25 éves korában, 27 éves korában már a bécsi cs. k. evang. hittani fakultásnál találjuk, mint rendes tanárt, hol rendszeren ref. dogmatikát és symbolikát, s periodice két éven át bevezetést a szt. írásba, ó és új szövetségi theológiát, vallástörténelmet és nevelés tant ad elő. A „Hamburger Ztg.“ 1864-diki egyik száma szerint Böhl volt azon időben egész Németországon a legfiatalabb rendes tanár, s mint megjegyzi, aligha jutott újabb időben egyetemi rendes tanszékre Németországon fiatalabb koru egyén mint Böhl. Tanszékét Bécsben egy beköszöntő beszéddel foglalta el, melynek tárgyául a confessio helvetica posterior-t választá, mint az ausztriai reformátusok egyik alapconfessióját. (Die zweite helv. Conf. Eine Antrittsrede, Bécs, Braumüller. Ára 30 kr.) Böhl szigorú kálvinista, puritán jellegű, s confessionalis állásponton áll, ezt tanusítják dogmatikai és symbolikai előadásai, s több elszórt cikkei a különböző lapokban. (Berliner Kztg. és a Stähelin és Thelemann által szerkesztet ref. Kztg.) Szem előtt tartja a 2-dik helveticát, a belgica vagy nederlendica anglica, scotiana, s a marchica confessiót,*) s különösen a heidelbergi kátét (mely szerinte egy valódi

*) Nem tudom egészen helyeselni Ballagi azon állítását, hogy a confessiones Marchicae (mert három van) nem egészen Kálvin szellemében vannak szerkesztve. Azért, mert e confessiókban némely kálvini tanok nincsenek kiemelve, nem lehet azokat lutherieknek nevezni, miután ezek sincsenek hangsúlyozva, amazokkal szemben. Ha figyelembe vesszük azon okokat, melyek következtében e confessiók keletkeztek s érvényre jutottak, lehetetlen annyit el nem fogadnunk, hogy azon confessiók — vagy a három közül az egyik legalább — Kálvin tanával nem állnak egyenes ellentétben annak rovására s ha bár nem is tükrözi vissza egész híven Kálvin tanát minden pontban, de azzal nem is ellenkezik lényeges dolgokban. Olvassa el kiki maga e confessiókat. (Niemeier, Collectio conf. LXXIV—LXXX és 642—689 lapon) vegye figyelembe a viszonyokat, úgy a mint ezeket a történelem előnkbe állítja (Hoornbeck, Summa controversiarum. p. 276 sq. Schröckh etc.) s hasonlítsa össze a confessiók tételeit Kálvin institutiójával, s ítéljen maga. — Kálvin „institutió“-ja! Hoornbeck „Summa controver“! oly régi könyvek ezek, kinek volna kedve ilyeket olvasni?! midőn különösen ifjabb theologusaink elébb és nagyobb élvezettel olvassák Strauss 6- és új

ref. dogmatikai rövidlet), s mindezeknek tetőzete az első ref. dogmatika — Calvin institutioja.

Miután Böhl ily alapon áll — s körülményei is engedik, hiszem, hogy egész Németországon ő nem egyedüli hittanár, ki valódi ref. dogmatikát ad elő, anélkül, hogy azért a más felekezetűeket és nézetűket exkommunikálná — nem, ezt nem teszi, hanem többé vagy kevésbé nyomos okokkal, idézetekkel stb. igyekezik a maga álláspontjából azok állításainak, nézeteinek helytelen, s nem a szent íráson s a józan szemlélődésen alapuló voltát kimutatni s így azokat megcáfolni, s azokkal szemben nem a maga agyszüleményeit, hanem a biblia-követelte s a tapasztalat és szorgalmas kutatás által eredményezett és megállapított hitelveket és tanokat érvényre emelni, azokat nem octroyálni, hanem csak elfogadható színben feltüntetni azok előtt, kik a szt. írás tekintélyét, melynek egy része Jézus és az apostolok tanát is magában foglalja, habár compendiumban is, — elismerik, vagy más szókkal bibliai alapon állanak s nem ez vagy amaz philosophiai irány szolgálatában. Szóval ő szépen egyesíti előadásában a bibliai, egyházi és itészeti dogmatikát, mindenütt a legnagyobb objectivitással, amennyiben az embereknél lehetséges, anélkül, hogy ezért csak száraz dogma történelmet adna elő. Porosz és illetőleg egész Németországon ma már ref. dogmatikának híre sincs; Poroszországban szabad az unio óta akár „stoklutheranus“nak lenni, a szerint doceálni, de ref. elveket és tanokat — melyeknek Poroszország mai nagyságát köszönheti (v. ö. Zahn Preussens Grösse ect. Droyten Gesch. Preuss. stb) — még csak pengetni is tilos. Így kívánja azt az állampolitika, melynek eredménye volt az unio is, s mely ma azon hirt engedi lábrakapni, hogy a porosz királyné kryptokatholika — így kívánja ezt a magasb állampolitika — jöllehet a látszat nincs egészen e hír mellett.

(Folyt. köv.) D.

Lucius Annaeus Seneca Vígasságtalálása Márciához. Fordította Léva József. Budapest, 1874. Kiadja Ráth Mór. Kis 8-adrét 48 l.

Szép, tiszta, világos és szabatos fordítása Seneca egyik kitünő művének, amelynek eleibe, az általunk kiválóan tisztelt fordító, a következő, őt igen szépen jellemző ajánlatot teszi: A római bölcs vigasztaló elmélkedését testvérem sirja felett busongó kedves jó szüleimnek, háládatosan ajánlom. — Ajánljuk mindazoknak, kik a klasszikus művek méltó magyar fordításában gyönyörködnek.

A középiskola eszménye. Irta Bokor József tanár. Budapest Aigner bizománya, 1874. Kis 8-adrét 124 lap. Ára 1 frt. 20 kr. Önálló felfogásra, szép tájékozottságra önzetlen buzgalomra mutató világos nyelven írott mű, amely általában véve, megérdemli pedagógjaink szives figyelembe vételét.

hitét (melyből az olvasó még kritikát sem tanulhat, mint 1835—40-beli Jézus életéből és dogmatikájából) mint az egyházi atyák, híres scholastikusok, reformátorok s más nagy nevű, régebbi theologusaink műveit, melyekből oly sok szépet lehet kihálaszni. — Hiszen az új, a friss csak jobb a réginél, az avasnál! Az egyházi atyák, reformátorok művei — lomtárba valók azok, vagy oda sem, mert ezeket még a rongyszédő zsidó sem veszi meg, hát aztán hogyan venné kezébe egy modern világban élő, modern világnézettel és műveltséggel hetykélkedő ifjú theologus, ki nem annyira kezét, mint az ezt borító glacé-kezyűt félti a poros kutyabőröktől. Ennek is meg van a maga oka! —